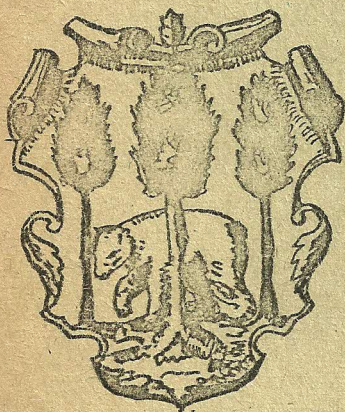

ZESZYT SZKOLENIOWY Nr 4

Jan A. Paszkiewicz

CHELMIANIE NA URZĘDACH
CENTRALNYCH W DAWNEJ
POLSCIE

Chełm 1987

=====

Do użytku wewnątrzorganizacyjnego. Nakładem
Zarządu Koła Przewodników Turystycznych PTTK

Opracowanie, którego lekturę rozpoczynasz określić (a w konsekwencji ocenić) można wielorako. Gdybym chciał być naiwny rzekłbym archaizując: trudum włożył niemało, abyć potomności ostało. Można i na modłę barokową (w tym grodzie wszak barok nie wadzi nikomu!): przed Wami lubie białogłowy i zaci w wasznościowicie przedziwny Klyo przybytek, alias kopalnia scyencyey wszelakiey pełna, spośród rozlicznych autorów zebrana etc. Wreszcie autoironizując: napocił się człek co nieco przy onej kompilacyi, boć też sprawdzoną paranaukową metodą nożyczek i kleju zdziełana została. Opracował to jednak przewodnik i owo poczucie bycia przewodnikiem wzięło górę nad naturalnym instynktem zawodowym, który od początku negował jakakolwiek możliwość podjęcia tego właśnie tematu tu i teraz. Pozwolę sobie w tym miejscu na kilka refleksji, dotyczących założeń pracy, uwarunkowań w jakich powstawała i adresata - by w konsekwencji ukazać celowość przedsięwzięcia, ułatwić komunikatywność lektury i właściwą jej percepcję.

"Wypociny niniejsze powstały z myślą o potrzebie uzupełnienia - w formie bardziej praktycznej, mogącej służyć regionalnemu przewodnictwu - materiału zawartego w "Zeszytach Szkoleniowym Nr 1)87, gdzie celowo pominięto drugorzędne dla nas rozdziały traktujące o urzędach senatorskich, centralnych misenatorskich, dworskich i wojskowych (zawodowe wydawały się nam w ogóle nieprzydatnymi). W sytuacji kiedy odtwarzanie pełnych list urzędników ziemskich wymagałoby żmudnej kwerendy archiwalnej, ukierunkowaliśmy nasze zainteresowania w stronę urzędów centralnych.

Realizacja przedstawionego wyżej zamierzenia nie wydaje się również łatwa, a jej rezultaty nie mogą być - z przyczyn obiektywnych - w pełni zadawalające. Praca nie pretenduje do miana stricte naukowej, co pozwala autorowi na pewną dozę swobody w traktowaniu tematu - z czym wiąże się nb. problem względnej adekwatności tytułu do prezentowanych treści. Będzie tu - w obrębie poszczególnych rozdziałów - mowa o samych urzędach (szczerzej potraktowano bardziej dla nas ważkie: tu też wprowadzono wątki uboczne), następnie o ludziach je piastujących w Polsce przedrozbiorowej a z regionem chełmskim luźno przynajmniej związanych przez fakt sprawowania tutaj nawet pomniejszych urzędów lub chociażby pochodzenia (niekiedy dodano biogramy bądź istotniejsze wątki biograficzne). Jeśli chodzi o pojmowanie zakresu terytorialnego regionu, to będzie on pokrywał się z obszarem dzisiejszego województwa a nie historycznej ziemi chełmskiej, choć zasadzie tej nie będziemy wierni, ileknie mogłyby wymagać tego potrzeby przewodnickie. Tak więc termin "chełmianie" będzie tu w ogóle rozumiany względnie.

Początkowo zamierzaliśmy zająć się jedynie "reprezentacją" diecezji łacińskiej (biskupi ordynariusze) i ziemi chełmskiej (kasztelanowie) w senacie, potem doszły partie uzupełniające, wreszcie związła charakterystyka urzędów pozostałych - w efekcie temat okazał się być traktowanym czysto instrumentalnie. Nie zawartość merytoryczną opracowania jednak, lecz wielorakość potrzeb szkoleniowych uznał autor za nadrzędną. Tym zresztą -

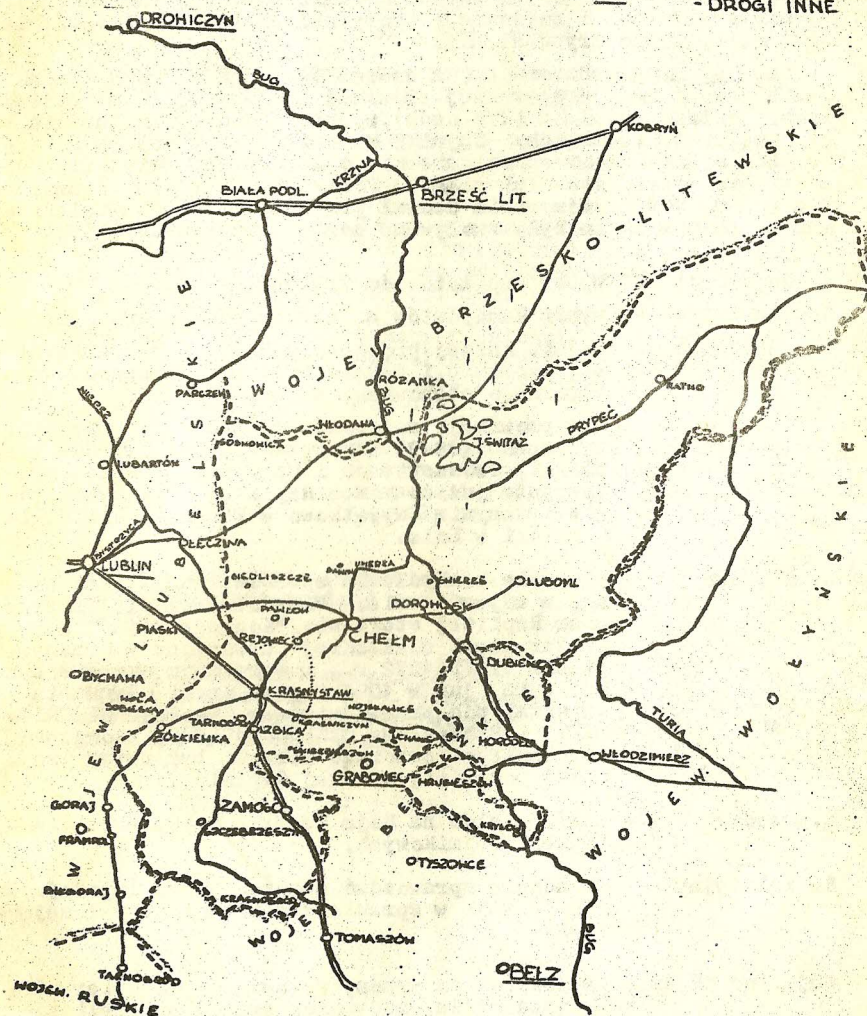
nawet w obrębie tak wąsko, wydawałoby się potraktowanego tematu nie sposób i tak do końca sprostac. Informacje tu zawarte nie zawsze będą wyczerpujące, niekiedy wręcz nie nazbyt dokładne (vide wykazy personalne, z wyjątkiem listy biskupów: korekta i uzupełnienie danych stanowić może wdzięczny - choć nie ukrywam, czasochłonny i żmudny - temat dla nieusatisfakcjonowanego czytelnika) - w przeciwnym razie bowiem musiałyby być oparte na szerszej, w naszych warunkach trudno dostępnej, podstawie źródłowej.

Mimo pewnych niedostatków publikacja ta pomóc powinna w samokształceniu kandydatom i początkującym adeptom przewodnictwa, wytrawniejszych zaś skłonić do systematyzowania posiadanej w tym zakresie wiedzy a być może też mobilizowania do samodzielnych poszukiwań odpowiedzi na ewentualne wątpliwości wynikające z jej lektury.

A u t o r

ZIEMIA CHEŁMSKA XV-XVIII w.

- BELZ - STOLICE WOJEWÓDZTW
- KRASNYSTAW - STOLICE POWIATÓW
- DUBIENKA - INNE MIEJSCOWOŚCI
- - - - - GRANICE WOJEWÓDZTW
- ..... MIEDZY POWIATAMI
- == GŁÓWNY TRAKT HANDL.
- DROGI INNE

SEJMIKI I SEJM WALNY

W Rzeczypospolitej Obojga Narodów - funkcjonującej od unii realnej lubelskiej (1569 r.) - obowiązywał klasyczny podział władzy centralnej na ustawodawczą (dwuzbiowy Sejm Walny, wywodzący się z dzielnicowych wieców feudalnych), wykonawczą (urzędy ministerialne) i sądowniczą (sądy szlacheckie II i ostatniej instancji, zwane Trybunałami).

Izba wyższa, senatorska (z czasem 140 osób), powstała na bazie dawnej rady królewskiej złożonej z dostojników państwowych. Niższa poselska (170 osób), wyrosła jako przedstawicielstwo sejmików ziemskich. Sejmiki pojawiły się w Polsce w wieku XIV, stanowiąc organ szlacheckiego samorządu terytorialnego w obrębie województwa lub ziemi. Posiadały szerokie uprawnienia (m.in. moc podejmowania uchwał prawodawczych) i w zależności od celu w jakim były zwoływane nosiły różne nazwy, jak:

- S. deputacki - wybór deputatów do Trybunału.
- S. elekcyjny - wybór kandydatów na urzędy sądowe ziemskie.
- S. generalny - sejmik każdej prowincji, na którym zbierali się posłowie i senatorowie w celu uzgodnienia wspólnego stanowiska na sejmie.

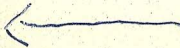
Dla prowincji małopolskiej zbierały się one w latach 1489-92 w Urzędowie, Bełzie, Chełmie, Wieszni, Proszowicach i Opatowie, później tradycyjnie już do końca Rzplitej w Nowym Mieście Kroczynie (wyjątkowo w Wieszni): dla Wielkopolski w Kole.

✓ S. kapturowy - w czasie bezkrólestwa sprawował najwyższą władzę w województwie. Pierwowzorem dla innych ziem Rzplitej stała się "Konfederacja albo kaptur ziemi chełmskiej" utworzona w Krasnymstawie 17.VI.1572 r., w burzliwym okresie bezkrólestwa (już w 10 dni po śmierci Zygmunta Augusta) pod przewodnictwem Mikołaja SIENICKIEGO i Stanisława ORZECZOWSKIEGO, chorążego chełmskiego; samorząd ziemski był tutaj najdalej posunięty w całej Rzplitej.

S. przedsejmowy - wybór posłów na Sejm Walny i uchwalenie instrukcji sejmikowych.

S. relacyjny - składanie sprawozdań z obrad Sejmu i podejmowanie decyzji w sprawie realizacji uchwał sejmowych.

Sejm, od IV w. najwyższy organ władzy ustawodawczej (pierwotnie zjazd króla, rady oraz przedstawicieli poszczególnych stanów) - od schyłku tego stulecia dwuzbiowy - składał się z "trzech stanów" sejmujących (król, senat, izba poselska).

Od 1505 r. (konstytucja "nihil novi") rozstrzygał już wszystkie ważniejsze sprawy. Zbierał się najczęściej w Krakowie, Piotrkowie Tryb., Warszawie, Grodnie. Na posiedzeniu parlamentu szlacheckiego na tronie siedział król, w trójkącie zajmowali miejsca siedzące senatorowie duchowni i świeccy, za nimi stali posłowie.

S. zwyczajny - zwoływany był przez króla co 2 lata na 6 tygodniowe sesje.

S. ekstraordynaryjny- zwoływany przez króla w razie potrzeby, (nadzwyczajny) zwykle na 2 tygodnie.

S. konwokacyjny - pierwszy w czasie bezkrólestwa; ustalał miejsce i czas elekcji oraz przygotowywał pacta conventa.

S. elekcyjny - drugi w czasie bezkrólestwa, obradujący na Woli dla obioru króla: mógł nań przybyć i głosować każdy szlachcic (wolna elekcja viri tim).

S. koronacyjny - trzeci i ostatni, na którym elekt zaprzysięgał artykuły henrykowskie oraz pacta conventa i był koronowany: zwoływany do Krakowa.

S. skonfederowany - zwoływany celem przeciwdziałania zasadzie liberum veto: senatorowie i posłowie przystępowali imiennie do konfederacji, a jej uchwały zapadały większością głosów.

Sejmowe delegacje (deputacje) - w Polsce XVIII w. organy sejmowe wybierane spośród posłów dla przygotowania projektów ustaw.

Ponurą skawą zasłynęły Sejm Niemy 1717 r., Delegacyjny 1767 - 1768 i rozbiorowe (1773-75 Warszawa, 1793 Grodno) - Wielkim zaś nazwany został Czteroletni (1788-92), którego owocem była pierwsza w Europie a druga w świecie - konstytucja (3 Maja 1791 r.).

I. URZĘDY SENATORSKIE

W senacie dawnej Rzplitej obowiązywała ścisła hierarchia ważności urzędów, jak też starszeństwa diecezji, województw i ziem. Senatorowie zajmowali swe stanowiska dożywotnio. Skład senatu ustalił się ostatecznie za panowania Zygmunta Augusta, a hierarchię doprecyzowano w 1569r. Przedstawiała się ona następująco:

- Duchowni:

1. prymas - przewodniczący senatu (arcybiskup gnieźnieński: za Jagiełły "generalny zastępca" legata papieskiego: od 1749r. jako kardynał): od 1572 r. interrex (głowa państwa) w okresach bezkrólestwa - miał wyłączne prawo wprowadzania w życie artykułu " de non praestenda oboedientia" określającego wypowiedzenie przez naród posłuszeństwa władcy.

v krolewski ; od 1516 r. z Jankiem hancowycem

2. biskupi łacińscy - z kujawskim (Włocławek) jako pierwszym i poznańskim (w obrębie jego diecezji leżała Warszawa, od 1596r. stolica państwa) jako drugim zastępcą na czele.

- Świeccy:

1. kasztelan krakowski
2. wojewodowie, kasztelanowie wileński i trocki oraz starosta żmudzki.
3. pozostali kasztelanowie: od 1768r. po "ministerach".
4. (urzędnicy centralni ("ministrowie").

A. BISKUPI

Biskup (z gr. episkopos - nadzorca: stąd nasze episkopat) jest manowanym przez papieża zwierzchnikiem jednostki administracyjnej Kościoła, zwanej diecezją: dzieli się ona na dekanaty (z dziekanami na czele) i parafie (proboszcz i podlegli mu wikariusze). Jednostkę nadrzędną w stosunku do diecezji stanowi zarządzana przez arcybiskupa metropolia (arcybiskupstwo) - stąd określaną bywa również metropolitą. Zjazd duchowieństwa poszczególnych jednostek administracyjnych (diecezji, metropolii) lub kraju zwie się synodem.

Po chrzcie Mieszka I w r. 966 powstały pierwsze kościoły w Gnieźnie, Kruszwicy i Płocku - natomiast pierwszy biskup (dla obszaru całego państwa), Jordan, rezydował od 968r. w Poznaniu. Po nim na stolicy poznańskiej osiadł zakonnik niemiecki, Unger. Pierwsi biskupi nie mieli - jako, że byli misyjnymi - diecezji o ściśle ustalonych granicach: jurysdykcyjnie podlegali bezpośrednio Rzymowi. Pewne wpływy na rozwój się Kościoła w Polsce miała jednak niemiecka metropolia w Magdeburgu. Książę mając na względzie zarówno kościelną, jak państwową niezależność od Niemiec - oddał Polskę pod opiekę Stolicy Apostolskiej aktem "Dagome iudex" w 992 r. Ułatwiło to później Bolesławowi Chrobremu utworzenie osobnej organizacji kościelnej w Polsce, a w konsekwencji późniejszą koronację królewską - widoczną oznaką niezależności państwa.

Metropolia ustanowiona została - przy okazji spotkania Bolesława z Ottonem III u grobu św. Wojciecha w r. 1000 - w Gnieźnie. Pierwszym arcybiskupem polskim został błog. Kazimierz - Gaudenty Sławnikowic, brat św. Wojciecha (999 - 1006). Pierwszym metropolitą - Polakiem Hipolit herbu wieniawa (1006-1027). Władzy arcybiskupiej podlegały nowo utworzone biskupstwa: w Krakowie, we Wrocławiu i w Kołobrzegu. Poznańskie wcielone zostało do metropolii gnieźnieńskiej po śmierci Ungera. Postanowienia cesarza niemieckiego i polskiego księcia zatwierdził papież Sylwester II.

Po kilkunastu latach upadło biskupstwo kołobrzesckie (odnowione dopiero w 1972r.), ale wkrótce zaczęły powstawać nowe: kujawskie (Kruszwica - przed 1030r: ostatecznie utworzone ok. 1124r. we Włocławku, nazwoleckie (Płock - ok. 1073r.), lubuskie (Lubusz - ok. 1124r.), zachodniopomorskie (Wolin - 1149r., przed 1173r. Kamień: od schyłku XII w. pod bezpośrednim zwierzchnictwem Stolicy Apostolskiej - przy czym dwa ostatnie zlikwidowano w XVI w. Nie udało się natomiast Gnieznu podporządkować pod względem kościelnym ziem zajmowanych po 1226r. przez Krzyżaków, utworzona została dla nich w 1255r. odrębna metropolia w Rydze, a podległy jej m.in. biskupstwa chełmińskie i warmińskie (Frombork). W skład metropolii gnieźnieńskiej jednak wejść miały litewskie biskupstwa (utworzone w 1387r.) i Miednikach (Wornie - 1417r.) na Żmudzi. Do połowy XVII w. przybyły biskupstwa Kieś (potem Dyneburg) w Inflantach i smoleńskie oraz włączono chełmińskie (Frombork stał się zależny bezpośrednio od Stolicy Apostolskiej: ten sam los spotkał przed rozbiorami Wrocław).

W 1375r. ks. Władysław Opolczyk utworzył ostatecznie - za zgodą papieża Grzegorza XI - osobną metropolię dla diecezji ruskich w Haliczu (abp Antoni: wg Niesieckiego Krystyn z Ostrowa, herbu Gozdawa, już w 1364r.), którą w 1416r. abp Jan Rzeszowski, herbu Półkozic, przeniósł do Lwowa. W jej skład weszły obok Halicza (Lwowa) diecezje: przemyska, chełmska, włodzimierska (potem Łucka), nieco później kamieniecka oraz kijowska (potem Żytomierz), a także - przed końcem XVI w. - biskupstwo w mołdawskim Serecie na Bukowinie (potem Baków dla Wołoszy).

Abp Mikołaj Trąba, herbu Trąby (1412-22: uprzednio metropolita lwowski) uzyskał w 1417r. na sejmie w Konstancji (przewodniczył delegacji polskiej) - z nadania papieża Marcina V tytuł Prymasa Królestwa Polskiego dla siebie i swych następców na stolicy gnieźnieńskiej oraz wynikające z tego pewne prawa zwierzchni-

nie nad metropolią lwowską.

x

Odpowiedź na pytania kiedy i jaką drogą przyszło na ziemię chełmską chrześcijaństwo kryje zagadkowa wieża warowno-kultowa w Stołpiu. Jeżeli ostanie się hipoteza, iż pochodzi ona z X-XI w. (raczej XI), to modły w kaplicy zachodniej proveniencji odprawić mogli jedynie benedyktyni - eremici przybyli z Trzemeszna, Międzyrzecza lub Tyńca - pierwsi w ogóle zakonnicy (pustelnicy) na ziemiach polskich. Nie wiemy jak długo zamieszkiwali w Stołpiu i czy rezultaty ich pracy były trwałe. Interwencjom Piastów i węgierskich Arpadów na Rusi towarzyszyć musiały również jakieś próby chrystianizacyjne - ślady tego znajdujemy chociażby u Niesieckiego. Pozyskiwaniu tych terenów dla kościoła łacińskiego służyły skutecznie misje prowadzone przez O.O. Dominikanów. Największe zasługi na tym polu przypisuje się św. Jackowi Odnowawcy z tegoż Zakonu Kaznodziejskiego (ok. 1232r.). W latach 1234 - 1238 rozpoczęły się misje dominikanów polskich i węgierskich, koordynowane przez biskupa lubuskiego Wawrzyńca II. Być może chrystianizowali również obszary ruskie Bracia Pielgrzymujący dla Chrystusa - kongregacji utworzonej z przedstawicieli różnych zakonów przez papieża Innocentego IV w 1252r. Dzieło misyjne kontynuowali O.O. Franciszkanie: pierwsi arcybiskupi haliccy pochodzili właśnie ze Zgromadzenia Braci Mniejszych. Natomiast biskupi lubuscy mieli - zdaniem Niesieckiego - sprawować jurysdykcję na Rusi aż do śmierci Krystyna z Ostrowa, kiedy to (bp Piotr przeskadzka w obsadzeniu stolicy biskupich) - dekretem papieża Grzegorza XI - zniesiona została ich jurysdykcja a dysponentami stolców stali się abp gnieźnieński oraz biskupi krakowski i płocki.

x

Parafię erygowano w Chełmie prawdopodobnie pod koniec XIVw. (istniała do ok. 1456r.), przy Kościele Wniebowzięcia NMP (zniszczony w 1578r.), przy którym od poł. XV do poł. XVIw. mieli klasztor dominikanie: wg Czernickiego znajdował się on w północnej pierzei rynku.

Niesiecki wywodzi wprawdzie istnienie biskupstwa chełmskiego od r. 1264 (miał je rzekomo zatwierdzić papież Urban IV na prośbę Bolesława Wstydlivego w celu utwierdzenia w wierze ocalałych z pogromu Jadrwingów), lecz rzeczywiste jego początki wiążą się z nominacją dokonaną na wniosek Kazimierza wielkiego przez papieża Innocentego VI w r. 1359. Ponieważ diecezja nie była udotowana ani erygowana bp Tomasz nie objął jej. Dopiero 14.VII.1372r. papież Grzegorz VI polecił na wcześniejszą prośbę króla (po włączeniu ziemi chełmskiej do Polski w 1366r.) - abpowi gnieźnieńskiemu Janowi Suchywilkowi oraz biskupom krakowskiemu Florianowi Mokrzeńskiemu i płockiemu Dobiesławowi z Gulczewa przeprowadzić proces informacyjny w sprawie

praw katedralnych kościoła chełmskiego, i po otrzymaniu relacji erygował diecezję bullą "Debitum pastoralis officii" z 13.VII.1375r. Biskupi jednakże aż do początku XVw. nie rezygnowali na miejscu, gdyż diecezja nie miała uposażenia. Administrację formującą się diecezji zajął się w latach 1398 - 99 (bp Stefan przebywał tu sporadycznie) i po 1406r. abp halicki Jakub Strepa, h. Strzemie, franciszkanin. Około 1409r. uchwalona została przez diecezję włodzimierską, którą rządził mianowany w 1400r. dominikanin Grzegorz. Jurysdykcji nowo ufundowanego przez włk. ks. Witolda biskupstwa nie uznawała jednak strona polska podnosząc istnienie diecezji chełmskiej de iure, akt unii horodelskiej z 2.X.1413r. potwierdził ten fakt.

Odnowicielem biskupstwa i fundatorem diecezji był król Władysław Jagiełło. 16.VIII.1417r. uposażył diecezję, a ok. 1417r. ufundował drewnianą katedrę pod wezwaniem Oświecenia NMP i Rozesłania Apostołów jako wotum i "na pamiątkę szczęśliwego zwycięstwa grunwaldzkiego" (15 lipca - w tym dniu wypadła święto Rozesłania): od 1456r. kościół parafialny (spłonął w 1578r - w jego miejsce powstał w 1585 roku murowany). 12.VIII.1429r. wreszcie utworzył przy katedrze kapitułę złożoną z 2 prałatur i 10 kanonii. Papież Benedykt XIV bullą "Deus romanorum pontificem" z 28.III.1745r. nadał kapitule przywilej mianowania specjalnego dystyngtorium.

5.XII.1594r. erygował kapitułę kolegiacką w Zamościu papież Klemens VIII, a udotował ją 5.VIII.1600r. kanclierz Jan Zamoyski: miała ona trzy prałatury i cztery kanonie. Dzięki dalszym fundacjom powiększono ją do 12 kanonii (1772). Dzięki dalszym fundacjom stanowiły uposażenie profesorów Akademii Zamojskiej, którą kierował acholastyk kapituły.

Bp Jan Biskupiec projektował wcześniej włączenie do diecezji ziemi lubelskiej, należącej do rozległego biskupstwa krakowskiego. Stolica biskupia miała być przy tym przeniesiona z podupadłego miasta do bogatszego i ludniejszego Lublina a dobra stołowe biskupów krakowskich przeszłyby w posiadanie biskupów chełmskich. U podstaw tych zamiarów tkwiły nie tylko troski o lepsze warunki dla działalności kościelnej na terenie diecezji, zamieszkałej w większości przez schizmatyków, w oparciu o czysto katolickie ziemie. Projekt ten uzyskał zgodę Jagiełły, a papież Marcin V - dzięki staraniom biskupa Łowczyńskiego, kanonika krakowskiego - potwierdził zamierzony rozdział bullą "Ad Apostolicae dignitatis" z 17.X.1424r. a bullą "Ad ea quae" z 4.XI.t.r. przeniesienie stolicy do Lublina, ale oparł się temu stanowczo bp krakowski Zbigniew Oleśnicki i rozpoczął w Kurii Rzymskiej, doprowadził do jego upadku. Dekret legata papieskiego Lucyda z 21.VI.1425r. unieważnił obydwie bulle.

Po wielkim pożarze Chełma w r. 1473 myślano (1475r.) o przeniesieniu siedziby biskupstwa do Hrubieszowa. Ostatecz - nie jednak król Kazimierz Jagiellończyk przeniósł ją 24.VI.1490r. - na prośbę Macieja ze Starej Łomży - do Krasnegostawu. Odtąd katedrą był kościół parafialny Wszystkich Świętych, a od 1664r. Rozesłania Apostołów. Po kasacji jezuitów w 1773r. katedrę przeniesiono do ich kościoła pw. św. Franciszka Ksawerego.

Przed 1375r. biskupstwo podlegało metropolii gnieźnieńskiej - ekspedycję bulli nominacyjnej bpa Tomasza przesłano arcybiskupowi gnieźnieńskiemu i jego też wyznaczono na przewodniczącą komisji papieskiej w sprawie formalnej erekcji diecezji. Papież Grzegorz XI bullą z 13.II-1375r. podporządkował ją metropolii halickiej (lwowskiej), do której należała do 1807r. Po zaborze Lwowa przez Austrię kapituła chełmska wszczęła wprawdzie starania o przyłączenie diecezji do metropolii gnieźnieńskiej (15.VII.1782r.) i wtedy Gniezno stało się dla niej II instancją sądową, lecz Stolica Apostolska nie potwierdziła tych zmian.

Bulla papieska z 1375r. nie określiła granic diecezji, gdyż miała ona obejmować terytorium prawosławnej diecezji chełmskiej - wg źródeł z XIV i XVI w. rozciągało się ono na województwo bełskie bez powiatu lubaczowskiego (diecezja przynyska) i parafie Radziechów, Busk (archidiecezja lwowska) oraz ziemię chełmską a nadto Biłgoraj w województwie lubelskim oraz parafie kamień Koszyrski i Stobywcha na wołyniu. Terytorium to miało 18 800 km² (13 miejsce wśród diecezji polskich).

Stałego podziału diecezji dokonał na synodzie 1604 r. bp J. Zamoyski. Obejmowała ona odtąd 10 dekanatów (Beż, Chełm, Grabowiec, Hrubieszów, Krasnystaw, Luboml, Magierów, Sokal Turobin, Zamość). bp M. Lubieński zaś w miejsce Magierowa utworzył w 1624r. dekanat w Potyliczu.

Sieć parafialna zaczęła się formować jeszcze w XIVw. W latach 1375 - 1400 powstało 10 parafii z fundacji królewskich, książęcych i możnowładczych (Beż, Chełm, Czemięcin, Horodło, Grabowiec, Hrubieszów, Krasnystaw, Małoniż, Sokal, Szczebrzeszyn). W I poł. XVw. staraniem bpa J. Biskupca powstały 32 dalsze: do 1604r. ufundowano 27 nowych (głównie w południowej części diecezji): na pocz. XVIIw. - dzięki działalności bpa Lubieńskiego - powstało 14 parafii: 6 nowych przed synodem 1717r., a dalszych 6 do 1772r. Liczba ich więc wzrosła do 95.

Do większych zmian w granicach diecezji chełmskiej, a następnie jej kasaty przyczyniły się rozbiory Polski i reorganizacja kościoła w zaborze austriackim (1782-87 i 1805-07). Na skutek i rozbioru 7 dekanatów (1 wrócił w 1776r.) i 51 parafii wraz z kolegiatą w Zamościu wcielono do Austrii (inkorporowano je do diecezji przemyskiej, a 1.X.1782r. biskup przemyski przejął jurysdykcję kościelną na Zamojszczyźnie): terytorium diecezji chełmskiej zacięsniono do części polskiej, obejmującej 4 dekanaty (Chełm, Krasnystaw, Luboml, Turobin) i 37 parafii. W związku z tym Sejm Czteroletni konstytucją z 11.VI.1790 roku nakazał włączyć do diecezji chełmskiej województwo lubelskie, ziemię lubuska i stężycką oraz powiat urzędowski z biskupstwa krakowskiego, a papież Pius VI potwierdził to dekretem "Quum reverendissimus" z 20.VII.1790r: diecezja chełmska powiększyła się o 7 dekanatów (Lublin, Chodel, Kazimierz Dln., Żuków, Parczew, Stężyca Łęcz., Urzędów), 106 parafii, 7 filii, 17 klasztorów męskich, 5 żeńskich i kolegiatę św. Michała w Lublinie z kapitułą obejmującą 7 prałatur i 8 kanonii: projektu zmiany nazwy na "chełmsko-lubelską" i przeniesienia stolicy do Lublina jednak nie zatwierdził. Po III rozbiórze (1795r.) zabużańska część diecezji chełmskiej (dekanat lubomelski z 10 parafiami) przejęta została przez Kojbę. W ramach reorganizacji kościoła rzym.-kat. w Rosji delegat apostolski Lorenzo Litta dekretem "De apostolice potestatis" z 8.VIII.1798r. wyłączył te tereny do

diecezji łuckiej. W 1801r. bp Skarszewski utworzył dekanat zaklikowski.

Na wniosek gubernium galicyjskiego z 13.VIII.1801r. projekt zniesienia diecezji i stworzenia w jej miejsce lubelskiej zatwierdził 10.V.1803r. cesarz Franciszek II. W ramach reorganizacji kościoła rzym.-kat. w zaborze austriackim papież Pius VII bullą "Indefessum personarum" z 9.VI.1805r. wyłączył z diecezji chełmskiej 3 dekanaty (Chodel, Urzędów, Zaklików), 44 parafie i 5 klasztorów, i włączył je do nowo utworzonej kieleckiej, a bullą "Quemadmodum Romanorum Pontificum" z 23.IX.tr. zniósł chełmską i stworzył lubelską, a katedrę, kapitułę i biskupa przeniósł z Krasnegostawu do Lublina. Na skutek wojen napoleońskich postanowienia bulli wykonał metropolita lwowski K.I. Kicki dopiero 19.X.1807r.

Ordynariusz lubelski Marian Leon Fulman ustanowił 26.V. 1919r. gospodarzem sanktuarium w d. katedrze unickiej w Chełmie swojego biskupa pomocniczego J.A. Jeżowieckiego, który tu zamieszkał i kierował pracami renowacyjnymi. W 1920r. bp Włocławski S.K. Zdzitowiecki wysunął plan przywrócenia diecezji chełmskiej, ale konfederacja Episkopatu Polski staran nie podjęła. Działania wojenne t.r sprawiły, że bp Jeżowiecki wyjechał na stałe do Lublina.

Przed objęciem diecezji płockiej przybywał często w kościele pokatedralnym bp pomocniczy dr Zygmunt Kamiński, mianowany przez obecnego ordynariusza bpa prof. Bolesława Ryłaka wikariuszem biskupim na ziemię chełmską (5dekanatów), ze szczególnym uwzględnieniem sanktuarium maryjnego na Górze Chełmskiej.

X

Diecezja chełmska była przejściowym miejscem dla osiągnięcia godności kościelnych: na 45 ordynariuszy tylko 17 zmarło na biskupstwie chełmskim. W 1594r. papież Klemens VIII mianował biskupów chełmskich "wieczystymi i wielkimi kanclerzami Akademii zamoyskiej (ustanowionej w tymże roku - J.P) i zarządcami dóbr oraz administratorami zespołu profesorskiego", którą to klauzulę uchylił w 1617r. papież Paweł V. Biskupi chełmscy przed unią lubelską zajmowali 10 miejsce wśród senatorów duchownych, a po niej 13.

Niewiele chyba duchownych dochodziło do stolca biskupiego we własnej diecezji. Przykładem może być wychowany i wykształcony w Krasnymstawie Józef ze Zbaraża Wereszczynski, herbu Korczak - kanonik chełmski, od 1588r. biskup kijowski, tytułujący się opatem ściechowskim (1592r.), zmarły w 1599r., wybitny przedstawiciel literatury politycznej.

BISKUPI ORDYNARIUSZE CHEŁMSCY

- 1) 20.v. 1359 - 1365 (zm.) Tomasz HILPERGWEY de SEYNO (syn Ninogniewa z Sienna), franciszkanin, sufragan krakowski, bp tytularny.
- 2) 1388 - 1406 STEFAN ze Lwowa, dominikanin. sufragan kamiński, poznański, i włocławski: faktycznie rządy w

diecezji 1404-06' ok. 1394-1434r. mieli klasztor w Krasnymstawie augustianie - eremici.

- 3) przed 1.V.1417-22.IV.1452 Jan BISKUPIEC z Opatowic (ur.1377), h. Cholewa, dominikanin. Wybitny polityk stojący blisko dworu Jagiellki i jeden z najwybitniejszych przedstawicieli episkopatu w XVw. Właściwy organizator (podstawy materialne kapituła katedralna, zarząd diec.) i wybitny administrator (rozbudowa sieci paraf., 4 synody w latach 1434-40, 1440-41, 1445, 1449) diecezji.
- 4) 16.VIII.1452 - 1462 Jan II TARNOWSKI zwany Krasną, h. Belina, dominikanin. w 1453r. miał wystawić dokument lokacyjny dla Skierbieszowa (rezydencja biskupów ch. obok późniejszej w Kumowie Pleb.).
- 5) 14.VI.1463 - 18.II.1479 Paweł GRABOWSKI (z Grabowy), h. Powała. w 1470r. wystarał się o lokację Pawłowa.
- 6) 6.III.1480-10.V.1484 Jan III KAZIERSKI, h. Bibers-tein, wstąpił na przemyskie.
- 7) 14.V.1484 - 26.V.1486 Jan IV z Targowiska (TARGOWICKI) h. Tarnawa, wstąpił na przemyskie.
- 8) 14.III.1490 - 1505 Maciej ze Starej Łonży. Między 1490 a 1493 wystarał się dla Szwina o lokację, a w 1494r. dla Skierbieszowa (wg R. SZCZYGLA prawo magdeburskie otrzymał również w XVw. Kumów, zaś w XVIw. Siedliszcze - prawdopodobnie na na myśli Siedliszcze episcopales przed 1564r.).
- 9) 14.I.1505 - 4.V.1518 Mikołaj KOSCIŁLECKI, h. Ugonczyk.
- 10) 5.XI.1518 - 29.VII.1538 Jakub BUCZACKI, h. Abdank. wstąpił na płockie. zwołał 2 synody w latach 1527-28 i 1532. wespół ze starostą Janem BOCHOTNICKIM partycyppował w budowie umocnień zamku chełmskiego.
- 11) 29.VII.1538 - 17.X.1539 Sebastian BRANICKI, h. Korczak. wstąpił na poznańskie.

- 12) 17.X.1539 - 22.VIII.1541 Samuel MACIEJOWSKI, h. Ciołek, podkanclerzy koronny od 1539r. wstąpił na płockie. Od 1547r. (jako bp krakowski) kanclerz wielki koronny: oddał pieczęć w 1550r.
- 13) 31.V.1542-30.III.1543 Mikołaj II DZIERZGOWSKI, h. Jastrzębiec. Wstąpił na kujawskie. Od 1546r abp gnieźń. - prymas (Mikołaj III). Zm. w 1559r. Wielce zasłużony dla utrzymania jedności kościoła kat. w Polsce ze Stolicą Apost. w dobie reformacji.]
- 14) 30.III.1543 - 8.VI.1545 Jan V DZIADUSKI, h. Jelita. Wstąpił na przemyskie.
- 15) 8.VI.1545 - 19.II.1546 Andrzej ZEBRZYDOWSKI, h. Radwan. wstąpił na kujawskie.
- 16) 19.II.1546 - 25.II.1551 Jan VI DROHOJOWSKI, h. Kroczak. wstąpił na kujawskie. For. kasztelanowie ch.
- 17) 18.XI.1551 - 2.VI.1561 Jakub II UCHAŃSKI, h. Radwan^{x)}. Wstąpił na kujawskie. Od 1565r abp gnieźń. - prymas (Jakub IV: pierwszy i dwukrotny interrex - po śmierci Zygmunta Augusta i ucieczce Henryka Walezego). Zm. w 1581r. Za rządów obu wjw biskupów szerzył się protestantyzm.
- 18) 2.VI.1561 - 31.VIII.1562 Mikołaj III WOLSKI, h. Półkoźcic. Wstąpił na kujawskie.
- 19) 6.XI.1562 - 11.XII.1577 Wojciech STAROŻREBSKI SOBIEJUSKI, h. Dołęga. wstąpił na przemyskie. zwołał synod w 1564r. Jan ZABOROWSKI, h. Rawicz. dominikanin. Zmarł w 1577r. przed otrzymaniem nominacji: nagrobek jego u O.O. Dominikanów w Krakowie

x) U Niesieckiego występuje po nim Jan Przerębski, h. Nowina. w latach 1551(?) - 1559 (oddał pieczęć) podkanclerzy koronny, od 1559r. abp gnieźń. - prymas (Jan IX). zm. w 1562r.

- 20) 16.VI.1578 - 1585 Adam PŁACHOWSKI, h. Rogala: nagrobek jego w Warszawie. Zwołał synod w 1581r.
- Stanisław OSSOWSKI, h. Gryff, zmarł w 1586r przed otrzymaniem nominacji z Rzymu.
- 21) 22.I.1590 - 10.V.1591 Mawrzyńiec GOŚLIŃSKI, h. Grzymała. Wstąpił na przemyskie.
- 22) 31.VII.1591 - 30.VIII.1600 Stanisław GOMOLIŃSKI, h. Jelita. Wstąpił na Łuckie. Zwołał synod w 1593r. Współpracował z J. Zamoyskim przy organizowaniu Akademii Zamojskiej (funkcjonowała w latach 1595 - 1784). Był jednym z trzech delegatów papieża Klemensa VIII na synod unijny w Brześciu (1596r). Szerzył kult MB Sokalskiej. Rozpoczął restaurację katolicyzmu przywróceniem licznych kościołów (w 1591r. były tu 23 gminy ewang. i 3 gminy braci polskich: rełacja do Rzymu z 1597r. wymienia 24 kościoły parafialne zamienione na zbory). W 1648r. były w diecezji tylko 2 zbory braci pol. i 5 ewang.: upadły one przed 1764r.
- 23) 19.II.1601 - 4.I.1621 Jerzy ZAMOYSKI, h. Jelita. Zwołał 2 synody w latach 1604 i 1607, zapoczątkując przyjęcie reformy trydenckiej. W 1610r. sprowadził do Orchówka augustianów - eremitów.
- 24) 17.V.1621 - 14.IV.1627 Maciej II ZUBIEŃSKI, h. Pomian. Wstąpił na poznańskie, potem kujawskie. Od 1642r. abp gnieźni. - prymas (Maciej IV: interrex po śmierci Władysława IV). Zm. 1652r. Zwołał synod w 1644r., realizując koncepcję reformy trydenckiej. Zastępował dla idei zbliżenia chrześcijań. Popierał

- zwołanie w Toruniu w 1643r. tzw. Colloquium Charitativum. Fundator kaplicy Cudownego Obrazu na Jasnej Górze. Zmarł w opinii świętości.
- 25) 17.V.1627 - 26.I.1649 Remigiusz KONIECPOLSKI, h. Pobóg. Zwołał synod w 1628r. Na schyłkowy okres jego rządów diecezją przypada fundacja seminarium duchownego w Zamościu przez Katarzynę Zamoyską z Ostrogskich (1640r), powiększonego przez Stefana i Dorotę Zamoyskich (1663r), odnowionego i uduchowianego przez A. Zamoyskiego (15.I.1762r.), utraconego po 1782r.: w 1790r. diecezja uzyskała seminarium w Lublinie.
- 26) 27.IX.1641-28.XI.1644 Paweł II PIASECKI, h. Janina. Wstąpił na przemyskie. Zwołał synod w 1644r. Działacz polityczny i historyk: autor Łacińskiej kroniki panowania Zygmunta III i Władysława IV.
- 27) przed 22.XII.1644-VI.1657 Stanisław II PSTROKOŃSKI, h. Poraj.
- 28) 1.IV.1658 - 5.IX.1667 Tomasz LEŻEŃSKI, h. Nałęcz. Wstąpił na Łuckie. Zwołał synod w 1664r. Sprowadził do Chełma O.O. Pijarów. Odnowiciel życia kościelnego.
- 29) 14.XI.1667 - VI.1669 Jan VII RÓŻYCKI, h. Doliwa.
- 30) 30.VI.1670 - 1673 Krzysztof Jan ŻEGOŃSKI, h. Jastrzębiec.
- 31) 18.XII.1673 - 19.X.1676 Stanisław Kazimierz DĘBSKI, h. Godziemba. Wstąpił na Łuckie.
- 32) 8.II.1677 - X.1696 Stanisław Jacek ŚWIŹCICKI, h. Jastrzębiec. Zmarł przed otrzymaniem nominacji na chełmińskie. Kanclerz i niedoszły (opory ze strony władz uczelni) reformator Akademii Zamojskiej. W 1688 r. sprowadził O.O. Jezuitorów do Krasnegostawu (odtąd funkcjonowało tam również kolegium, a w latach 1732-50 także teatr jezuicki). Zwołał synod w 1694r.

- 33) 11.IV.1699 - 5.I.1705 Mikołaj IV WYŻYCKI, h. Osmoróg.
- 34) 11.XII.1705 - 7.V.1710 Kazimierz ŻUBIENSKI, h. Pomian. Wstąpił na krakowskie.
- 35) 10.XI.1710 - 9.V.1712 Teodor WOLFF von LUDINGHAUSEN, herb własny.
- 36) 22.V.1713 - 15.III.1719 Krzysztof Jan II SZEMBEK, herb własny. Wstąpił na przemyskie, warmińskie 1724, od 1739(?) abp gnieźn. - prymas. Zm. w 1740(1747?)
Zwołał synod w 1717r. t.r koronował obraz MB Częstochowskiej (pierwszy poza Italią). 19.II.1719 r. erygował seminarium w Krasnymstawie. Wybitny administrator i duszpasterz. Zmar w opinii świętości.
- 37) 29.III.1719 - 27.IX.1724 Aleksander Antoni FREDRO, h. Bończa. wstąpił na przemyskie.
- 38) 29.I.1725 - 17.XII.1733 Jan Feliks SZANIAWSKI, h. Junosza.
- 39) 19.XI.1736 - 29.I.1753 Józef Eustachy SZEMBEK, h. herb własny. Wstąpił na płockie. W 1737r sprowadził do Chełma O.O Franciszkanów - Reformatorów, a w 1739r. misjonarzy św. Wincentego a Paulo do Krasnegostawu.
- 40) 9.IV.1753 - 22.IV.1765 Walenty WĘŻYK. Wstąpił na przemyskie.
- 41) 22.IV.1765 - 4.III.1771 Feliks Paweł TURSki. Wstąpił na krakowskie.
- 42) 4.III.1771 - 20.III.1780 Antoni Onufry OKĘCKI. Wstąpił na poznańskie.
- 43) 20.III.1780 - 11.IX.1781 Jan Alojzy ALEKSANDROWICZ: koadiutor od 17.VII.1775r.
- 44) 10.XII.1781 - 6.X.1790 Maciej Grzegorz GARNYSZ. W ostatnim roku życia podkanclerzy koronny. obrońca chłopów na Sejmie Czteroletnim.
- 45) 29.XI.1790 - 23.IX.1805 (19.X.1907) Wojciech II Skarszewski, h. Leszczyce: odtąd biskup lubelski. Od 1823r. metropolita warszawski. Zm. w 1825r. Reformator seminarium duchownego. Jako rusofil (tańgowieczanin) skazany na śmierć, lecz ulaskawiony przez T. Kościuszkę (1794). Wobec władz aus-

triackich zachował postawę zgodną z racją kościoła. Fundował i rozpoczął budowę kościoła w Kumowie Fleb. (1820-24): por. tablica w kaplicy bocznej z 1824r.

BISKUPI POMOCNICZY (s u f r a g a n i) *

Pełnili z reguły urząd oficjała i wikariusza generalnego. Stałe uposażenie dla nich stworzyli biskupi M. ŚWIRSKI oraz J. A. ŻASZCZ.

- 1) 1622 - 1643 Abraham ŚLADKOWSKI
- 2) 1644 - 1678 Mikołaj ŚWIRSKI z Romanowa, proboszcz chełmski. Fundator gmachu klasztornego i kolegium U. O. Pijarów (1667-73) w Chełmie, kościoła św. Antoniego i klasztoru U.O Bernardynów w Kadecznicy oraz szpitali w Krasnymstawie, Zamościu i Lublinie - por. tablica z roku 1935 na elewacji północnej dawnego kolegium pijarskiego w Chełmie.
- 3) 1680-przed 28.I.1687 Jan Konstanty WOZUCZYŃSKI
- 4) 1695 - 1720 Jan DĘŻEWSKI
- 5) 1721 - 1723 Walenty Konstanty CZULSKI. w 1719r dotował seminarium w Krasnymstawie.
- 6) 1724 - 1725 Michał DE LA MARS
- 7) 1727 - przed 16.V.1738 Józef OLSZAŃSKI
- 8) 1738 - 1744 Józef Antoni ŻASZCZ
- 9) 1748 - 1757 Jan KRASIŃSKI
- 10) 1760 - 1775 Dominik KIEBECZEWSKI
- 11) 1775 - 1788 Melchior Jan KOCHNOWSKI
- 1792 Wawrzyniec ŻŁOBA CZERCZYCKI, mianowany przez Stanisława Augusta Poniatowskiego. Nie został zatwierdzony przez rząd austriacki i nie otrzymał nominacji papieskiej.

* w skład senatu oczywiście nie wchodziłi.

B. KASZTELANOWIE

Urząd kasztelański - podobnie jak wojewodzinski - wywodził się z czasów pierwszych riasłów, gdy ośrodkami władzy tereno-wej były grody - kasztele (łac. castellum - zamek: stąd castellani). Na Mazowszu próbowano wprowadzić polską nomenklaturę "grododzierżca", która się jednak nie przyjęła.

W XII - XIII w. kasztelanowie sprawowali w imieniu panują-cego władzę nad warownymi grodami - zamkami, byli ich dowódcami wojskowymi i zarządcami okolicznych okręgów, zwanych kasz- telaniami. Kasztelanie aż do XIV w. były najmniejszymi jednost- kami administracyjnymi i wojskowymi w państwie. Miawali wów- czas kasztelanowie uprawnienia administracyjne, wojskowe i są- dowe - pobierali podatki i daniny, dbali o porządek, czuwali nad bezpieczeństwem organizując w razie potrzeby obronę, ści- gali przestępców i sprawowali sądy w imieniu panującego.

Od XIV w. byli tytułarnymi urzędnikami ziemskimi. Już na początku tego stulecia utracili praktycznie niemal całkowi- cie znaczenie i władzę na rzecz nowo wprowadzonych starostów gro- dowych. Początkowo zachowali sądownictwo, lecz również bardzo okrojone. W zakresie ich jurysdykcji pozostawała ludność kró- lewskich ziem, w których utrzymano prawo polskie. Nie mieli także do- chodzić zabójstw, gdy sprawca pozostawał nie wykryty. W 1454 r. utracili i tę władzę, a główną instancją stały się sądy ziem- skie. Urzędu jednak nie zlikwidowano - przeciwnie, kasztelanów przybywało w miarę zwiększania się ilości miast "grodowych" (takich, w których instalowano starościńskie sądy grodzkie).

Na Litwie wprowadzono kasztelanów wileńskiego i trockiego w 1413 r., zaś w innych województwach dopiero w 1566 r. - ale ty- lko po jednym, w głównym grodzie województwa i to właściwie bez żadnych uprawnień. Na Rusi wreszcie kasztelanowie pojawili się po wprowadzeniu prawa polskiego: w Chełmie w r. 1434.

Od XV w. kasztelanowie zasiadali w radzie królewskiej. Stawali się wówczas niekiedy jakoby zastępcami wojewodów w te- renie, ich namiestnikami - z bardzo niewielkimi zresztą kompe- tencjami. W razie ich nieobecności zwoływali sejmiki i prze- wodniczyli na nich, a w czasie wojny doprowadzali do wojewodów pospolite ruszenie swej ziemi lub powiatu (na Litwie jedynie z terenu głównego powiatu województwa: w pozostałych obowiązków ten należał do marszałków powiatowych, urzędników ziemskich nie znanych w koronie).

Chociaż urząd był zupełnym przeżytkiem, kasztelanowie (ty- tuł już tylko honorowy) jako dawni członkowie rady królewskiej weszli do senatu. W 1569 r. nastąpił ich podział w zależności od miasta, w którym rezydowali lub którego tytuł nosili, na dwie klasy: 35 zaliczono do "większych" (prowincjonalnych, zwanych też "krzesłowymi": siedzieli wyżej - bliżej króla), 49 do "mniejszych" (powiatowi, zwani "drażkowymi", gdyż nie mając wy- znaczonych krzeseł w senacie zasiadali na prostych ławach, a czasem nawet na poręczach czyli drażkach: urzędowo tytułowano ich "generosus" - "urodzony"), a trzech (krakowskiego wile- Ńskiego i trockiego) posadzono między wojewodami. Później ten

zniesiono w 1775 r. Wszystkich - a było ich po unii lubelskiej 87 - tytułowano "pan..." (np. chełmski) i odpowiednio ich żony (synów zwano kasztelanami), a prywatnie "jaśnie wielmożnymi".

Kasztelanów mianował król. Nie wolno im było łączyć tego urzędu - podobnie jak i wojewodzińskiego - ze stanowiskiem ma- rzałka wielkiego, kanclerza i podskarbiego. Nie mogli też być starostami grodowymi (urząd ziemski) czy burgrabiami (grodzki) w swoim województwie. Musieli zaś posiadać tam dobra ziemskie. Mogli, podobnie jak wojewoda, pretendować do urzędu hetmańskiego.

x

Wielu "chełmian" sprawowało urzędy kasztelańskie - a na- wet wojewodzińskie - na innych terenach. Wspomnę tu dla przy- kładu o nie wymienionych w innym miejscu:

- Jan HIGEZA z Czyżowa (Czyżowski) h. Półkozic, kasztelan krakowski w latach 1430 - 57. ródniósł wojskowiec do rangi miasta w 1440 r.

- Jerzy z Orchowa ŁHUPSKI (vel Andrzej vel Grzegorz), h. Korczak. Starosta beł- ski: chełmski i horodeński (od 1503 r.): ratneński: ka- sztelan bełski (1505 r.) lwowski (1515 r.): wojewoda bełski (1532 r.). Zn. w 1533 r. W 1506 r. wystarał się o lo- kację miejską dla Orchowa. Był mecenasem lub dysponen- tem w zakresie budownictwa. Prowadził prace w zamkach starościńskich (Chełm, Ho- rodeło, Bełż): cechował je systematycznością i intensy- wnością (obawa przed najaz- dami tatarskimi).

✓ - Arnolf UCHAŃSKI, h. Radwan, w latach 1569 (?) - 1576 (zm.) wojewoda be- łski; nagrobek piętrowy je- go i Stanisława U. w koś- ciele uchańskim (krąg San- ti Gucciego, ok. 1590 r.).

✓ - Paweł UCHAŃSKI h. Radwan, w latach 1586 (?) - 1590 (zm. w Konstantyno- polu) wojewoda bełski. Os- tatni z rodu. W 1580 r. - stojąc na czele poselstwa z. Rzymu - wyczył kmólówi Stefanowi Batoremu w kate-

drze wileńskiej poświęcony przez papieża Grzegorza XIII miecz i błogosławieństwo na wyprawę przeciw carowi Iwa - nowi IV Groźnemu, co ilustrowane płaskorzeźbą w północnej ścianie kościoła uchańskiego także piętrowy późnorenesansowy nagrobek jego i żony Anny z alabastrowymi figurami obojga (1 poł. XVII w.) oraz marmurowa tablica opiewająca czyny wojewody.

- Jan SIENIŃSKI vel SIENIŃSKI

h. Dębno. Starosta horodelski i wojewoda podolski (1588-89). Założyciel miasta Dubienki w 1588r.

✓ - Adam POCIEJ

h. Waga (1541-1613), ur. w Różance jako najstarszy syn Lwa, podskarbiego litewskiego. Sędzia ziemski brzeski, następnie (przez 5 lat) kasztelan brzeski. Po śmierci żony wstąpił do Bazylianów przyjmując zakonne imię Hipacy. Od 1592(93?) władcyka włodzimierski i brzeski. Od 1599r. metropolita kijowski (drugipó Michale Rahozie) i archimandryta peczerski. Jeden z czołowych twórców Unii Brzeskiej (uczestnik poselstwa do papieża Klemansa VIII); pozostawił wiele cennych dzieł poświęconych obronie unii.

✓ - Marek BOBIESKI

h. Janina. Starosta krasnostawski (dobra rodowe w Pilażkowiecach i Woli Sobieskiej) chorąży nadworny koronny (1581r.), później kasztelan lubelski. W latach 1597-1605 (zm.) wojewoda lubelski. Stronnik i przyjaciel Jana Zamoyskiego. Dziad Jana III. Jego własność stanowił dom przy ul. 1 Maja 13 w Krasnymstawie.

- Władysław REJ

h. Oksza. W latach 1666-1683 wojewoda lubelski.

- Michał Maurycy SUCHODOLSKI

h. Janina. Łowczy chełmski i podczaszy krasnostawski.

W latach 1736 - 1753 kasztelan lubelski (w Niesieckiego Maciej!). W r. 1750 podniósł Dorohusk do rangi miasta.

KASZTELANOWIE CHEŁMSCY

Zaliczani byli do "mniejszych". W obrębie tej grupy plasuje ich Niesiecki na 17 pozycji - po sanockich a przed dobrzyńskimi. W innym miejscu pisze, iż oficjalistom ziemi chełmskiej przeznaczono miejsce po halickich a przed żydaczowskiemi.

X

1434(?) Wanco de Kwaszylow (Wanko z Kwaszylowa) - w źródłach z czasów Władysława Warneńczyka (1438-39).

1470 Mikołaj CHRZĄSTOWSKI h. Zadora

przed 1491 Jakub ZAKLIKA

1496-1520 Stanisław KUROPATWA h. Szreniawa

ok. 1531-1533 Piotr KRAKOWCZYK

1540 Jan DROHOJOWSKI h. Korczak. W 1544r. został biskupem kamienieckim, następnie chełmskim (por. wykaz biskupów).

Mikołaj GRABIA h. Grabie. W latach 1547(?) - 48 (zm.)

PODKANCLERZY KORONNY

Jan SIENICKI h. Bończa. Brat lub dziad (podsędek a potem sędzia chełmski: wtedy przełom XV i XVI w.) Mikołaja.

1557 Andrzej BZICKI h. Ciołek. Posłował do Turcji.

Jan ORZECZOWSKI h. Rogala. Zm. w 1572r. Ojciec Stanisława, Jakuba i Pawła.

	✓ Stanisław ZAMOYSKI	h. Jelita (1519-1572). Trzeci syn Feliksa (? - 1535) - podkomorzego i sędziego chełmskiego. Starosta bełski i zamechski, hetman nadworny Zygmunta Augusta. Gorliwy wyznawca kalwinizmu. Ojciec (z małżeństwa z Anną Herburtówną, primo voto Lipską) Jana - kancлера i hetmana.
1576	Mikołaj ŁYSAKOWSKI	h. Lubicz.
1613	Jan ZAMOYSKI	h. Jelita x).
1621.	Samuel KONIECPOLSKI	h. Pobóg.
	Stanisław ZAMOYSKI	h. Jelita.
1649	Zbigniew GORAJSKI	h. Korczak. Wstąpił na kijowską. Zm. w 1655r.
1650	Michał BROMEWSKI FIRLEJ	h. Lewart.
1670	Jan PIASECZYŃSKI	h. Lis.
	Jan ZAMOYSKI	h. Jelita.
1690	Stanisław DRUSZKIEWICZ	h. Bożawola. Pamiętni - karz i upoetyzowany historyk (autor wierszowanego opisu wypadków wojny tureckiej w pierwszych latach panowania Sobieskiego pt. "Bóg Zapłać Najjasniejszemu i niezwykłemu Janowi III... za uczyniony pokój").
1712(?)	Wojciech OŁĘDZKI	h. Rawicz.
	Karol KRASIŃSKI	h. Rogala. Zm. w 1717r.
	Stanisław KONARSKI	h. Ozorya.

x) W XVII w. występuje też u Niesieckiego (T.V, p.8) Kaimir, lecz trudno go dokładniej osadzić w czasie. Wg Stanisława Tworcka kasztelanami chełmskimi byli też Uhrowiecki i Boner.

1734 - 1736	Piotr MIĄCZYŃSKI	h. Suchekomnaty. Wstąpił na woj. czernichowskie. Zm. w 1776r.
1737	Jan KRASIŃSKI	h. Rogala. Zm. w 1751r.
1752 - 1754	Andrzej OŁĘDZKI	h. Rawicz.
1757	Ignacy vel Józef KOMOROWSKI	h. Korczak.
1760	Stefan KUNICKI	h. Bończa. Zm. w 1765r.
	Łukasz WĘGLIŃSKI (?)	h. Godziemba.
	Wojciech WĘGLIŃSKI	h. Godziemba. Starosta drugoleński i pułkownik chorągwi husarskiej. Administrator dóbr Rzewuskich w Siedliszczu, a od 1758r. ich właściciel. W r. 1760 podniósł Siedliszcze do rangi miasteczka. Zm. w 1785r. portret jego w Muzeum Okręgowym.
1786	Wojciech POLETYŻŁO	właściciel dóbr wojsławickich od 1790r.
ok. 1792	RZEWUSKI (?) x).	

G. URZĘDY MINISTERIALNE

"Ministrowie", będący urzędnikami administracji centralnej wywodzili się z czasów Kazimierza Wielkiego. Było ich początkowo pięciu: marszałek wielki koronny, marszałek nadworny, kanclerz, podkanclerzy i podskarbi koronny. W II poł. XVI w. doszli jeszcze dwaj hetmani (wielki i polny), ale do senatu wprowadzono ich jako takich dopiero w 1768 roku. W 1569r liczba "ministerstw" została podwojona, w wyniku powstania analogicznych urzędów na Litwie.

1. MARSZAŁKOWIE

Wielki był pierwszym "ministrem" w państwie. W źródłach pojawił się wraz z podmarszałkiem w 1271r. (na Litwie za Jagiełły), a w związku z przejęciem zadań państwowych przybrał w

x) Wspomina o nim Niesiecki pośrednio, poza wykazem.

1409r. tytuł "koronnego": wówczas ustanowiono też osobnego marszałka nadwornego. Od poważniejszych funkcji został jednakże uwolniony dopiero w 1766r.

Kompetencje marszałka odpowiadały zakresowi dzisiejszego ministra spraw wewnętrznych, lecz były znacznie szersze. Należały do nich sprawy policyjne (troska o bezpieczeństwo króla i jego otoczenia oraz o porządek i spokój publiczny w miejscu przebywania monarchy, gdzie bywał jakoby gospodarzem: miał do dyspozycji własny sąd), pośrednictwo między monarchą a społeczeństwem, organizacja ceremonii, prowadzenie inwentarzy ruchomości dworu i ustalenie cen towarów kupowanych na jego użytek. W senacie zajmował z urzędu drugie miejsce po prymasie: oznaką jego godności i wyróżnikiem herbowym były laska.

2. KANCLERZE

Wielki był "okiem, uchem i ręką" króla. Pojawił się za pierwszych Piastów (na Litwie w 1504r.). Wraz z podkanclerzym (zastępcą, lecz nie podwładnym) zarządzali kancelariami państwa - większą i mniejszą - bez rozdziału kompetencji. Kierowali polityką zagraniczną, a częściowo i wewnętrzną. Z obowiązku kontrolowali króla i dbali o praworządność w państwie. Zastępowali również marszałków, a od końca XVI w. prowadzili sądy asesorskie, zwane też zadwornymi (najwyższa instancja dla miast królewskich). Dzierżyli obie pieczęcie królewskie, stanowiące oznakę ich godności i wyróżnik herbowy: stąd zwano ich pieczętarzami.

Obsadę kancelarii stanowili regensi (inaczej regenci), sekretarze, pisarze i kanceliści oraz - w zasadzie don nie należący - metrykanci.

Kancelerze wielcy koronni

- 1547 - 1550 Samuel MACIEJOWSKI h. Ciołek. Przedtem biskup chełmski (por. wykaz).
- 1578 - 1605 (zm.) Jan ZAMOYSKI h. Jelita, ur. 1542 r. Początkowe nauki pobierał w Krasnymstawie pod kierunkiem Wojciecha Ostrowskiego vel Ostrosza, humanisty i pedagoga. Od 1565 r. sekretarz królewski, następnie starosta zamechski; od 1572 r. beński i krasnostawski, 1576r podkanclerzy 1581r hetman wielki koronny. Po bitwie pod Buczyną w 1588r. więziony na zamku krasnostaw-

kim arcyksięcia austriackiego Maksymiliana Habsburga, pretendenta do tronu polskiego. Żołowiciel Zamościa (1580) i twórca Ordynacji Zamojskiej (1589r). Pochowany w podziemiach kolegiaty zamojskiej. B. Norwida
1584 r.

- 1617-1620 Stanisław ŻÓŁKI EWSKI h. Iubicz, ur. w 1547r. Syn Stanisława - ksztelana halickiego, potem wojewody beńskiego, następnie ruskiego. uczeń Jana Zamoyskiego. Od 1593r kasztelan lwowski, 1586r hetman polny koronny, 1608r wojewoda kijowski, 1613r hetman wielki. Zginął pod Cecorą. Po kądzieli dziad Jana III.

Podkanclerze koronni

- 1539 - 1547 Samuel MACIEJOWSKI h. Ciołek: patrz wyżej.
- 1547-1548 (zm.) Mikołaj GRABIA h. Grabie, kasztelan chełmski xj)
- 1576 - 1578 Jan ZAMOYSKI h. Jelita: patrz wyżej.
- 1790 Maciej GARNYSZ biskup chełmski (por. wykaz).

3. PODSKARBIOWIE

Wielki spełniał obowiązki dzisiejszego ministra finansów, (skarbu) - zarządzał dochodami i wydatkami państwa. Jako skarbnik pojawił się w I poł. XIII w. W II poł. tego stulecia występują obok siebie podskarbi i skarbnik koronny. Do godności podskarbiego wielkiego powołał Kazimierz Wielki podskarbiego krakowskiego. On też utworzył urząd podskarbiego nadwornego. Podskarbi wielki koronny był członkiem senatu od czasu króla Aleksandra; wielki zaś litewski od momentu utworzenia tego urzędu za panowania Zygmunta Augusta. Na mocy statutu z 1505r. podskarbi wielki miał pilnować koron królewskich (w XVII w. zastąpił go w tym kustosz koronny) i skarbu publicznego, zarządzać finansami państwa, emitować pieniądze, wypłacać żołd wojsku (do 1717r.) oraz zarządzać nie obsadzonymi królewskimi urzędami.

Podskarbiego koronnego zastępował podskarbi nadworny (kiedy pojawił się na Litwie nie wiadomo), zajmujący w hierarchii odległe miejsce po pisarzach wielkich. W poczet "ministrów" zaliczono go dopiero w 1775r.: w senacie zasiadał odąd po hetmanach. Oba urzędy były niemal równorzędne.

xj) Por. przypis do biskupów ordynariuszy chełmskich.

Podskarbiom podlegali pisarze skarbowi (zwani niekiedy w Koronie wielkimi nadwornymi), mincerze (kierownicy mennicy), dyspensatorzy i kuratorzy (urzędnicy podręczni) a w terenie poborcy (pobiercy, biercy) podatkowi (zastępcami ich bywali subkolektorzy) oraz celnicy (superintendentami) jako nadzorcami i mytnicy.

Podskarbiowie wielcy koronni

1471(?) - 1479(?) Paweł JASIEŃSKI h. Poronia. Stolnik sandomierski, starosta chełmski (1469r.) i bełski, potem podskarbi kor. i ziem pruskich oraz starosta malborski (1479r.), wreszcie podkomorzy i kasztelan sandomierski (ok. 1477-85). Zm. w wieku 56 lat. W r. 1473 posłował do cesarza Fryderyka. W 1484r. lokował miasto Uchanie.

4. HETMANI

Hetman jako dowódca wojsk zaciężnych przejęty został z Czech w II poł. XVw. Początkowo mianował go doraźnie król, któremu bezpośrednio podlegał: bywało kilku hetmanów jednocześnie. W 1503r. wprowadzono urząd z określeniem "wielki koronny" na stałe, a w 1527 roku uznano go za najwyższy urząd wojskowy. Na Litwie pojawił się hetman w schyłku XV stulecia. Hetmanów mianował - podobnie jak kanclerzy - król.

Formalnie od początku stał się szóstym "ministrem", a ponieważ wywodził się z rodu magnackiego bywał i członkiem senatu. Niezależność finansowa połączona ze zwierzchnictwem nad wojskiem czyniła go niemal równym królowi, co wzmacniała dożywność urzędu (od 1581r.) oraz prawo utrzymywania własnych przedstawicieli w Turcji, u Tatarów i Kozaków. Jego kompetencje określały konstytucje z lat 1503-1609. Hetman miał najwyższą władzę nad wojskiem w zakresie dowodzenia (chyba, że w obozie pojawił się król), administracji i sądownictwa (tzw. artykuły hetmańskie od 1590r. były równoznaczne z postanowieniami sejnowymi). Władzę hetmańską ograniczono dopiero w XVIIIw. (1717r., 1775r.).

Konstytucja z 1669r. zabraniała łączenia hetmaństwa z marszałkostwem wielkim (wyjątkowo oba urzędy pełnił Jan Sobieski), kanclerstwem i podskarbiostwem. Oznaką władzy hetmana była buława (zdobiąca również herb rodowy), a w obozie także buńczuk turecki lub inne znaki.

Hetmanów wielkich koronnych i litewskich zastępowali hetmani polni zwani niekiedy granicznymi, gdyż urząd wywodził się ze stanowiska dowódcy stałego wojska zaciężnego na pd. - wsch. kresach Rzplitej (tzw. obrona potoczna). W Koronie pojawili się w 1539r., a wkrótce potem na Litwie. Do 1544r. mianowano ich doraźnie: pierwszym stałym był Stanisław Żółkiewski ("chełmianin" na - wówczas krasnostawskiej - Żółkiewce. W senacie zasiąść mieli - mimo anachronizmu urzędu w XVIII wieku - po marszałku nadwornym.

Występowali też hetman inflancki (1565r - pocz. XVIIw.), hetman - dowódca zaciężnych wojsk gudzosiemskich (1717 - 1724) i hetmani kozaccy, zwani atamanami^{x)} (dowódcy tzw. Kozaków rejestrowych - "starsi zaporoscy", po 1590r. komisarze kontrolowani przez dwóch polskich dozorców - od 1638r. z assawułami jako zastępcami, w 1649r. i 1658r. hetmani, za Sobieskiego hetmani nakaźni).

Inne urzędy i godności wojskowe

Hetmanów mogli zastępować regimentarze, w skład sztabu zaś wchodził: strażnik wielki (od XVIIIw.) lub polny (pocz. XVIIw) pisarz polny (ok. 1570r), oboźny wielki i polny (XVIw.). Buńczuk niósł przed hetmanem chorąży zwany buńczuczny, funkcje kwatermistrzowskie z kolei spełniał stanowicz. Wśród godności wojskowych wymienić można generała artylerii (na stałe w Koronie 1637r., na Litwie 1638r.) z cejmistrzem (XVIIw.: zarządca arsenałów) jako podwładnym, po dwóch generałów inspektorów (I poł. XVIIIw.: nadzorcy jazdy i piechoty), od lat 70-tych XVIIw. generałów prowiantmagistra, chirurga wojskowego (urząd niestały) i audytora (doradca hetmana w sprawach sądowych dla wojsk cudzoziemskiego autoramentu).

Hetmani wielcy koronni

1581 - 1605	Jan ZAMOYSKI	h. Jelita; kanclerz wielki koronny (por. wykaz).
1613 - 1620	Stanisław ŻÓŁKIEWSKI	h. Lubicz. Od 1617r. kanclerz wielki kor. (por. wykaz).
1726 - 1728	Stanisław Mateusz RZEWUSKI na Rozdole i Rejowcu	h. Krzywda. Najstarszy syn Michała Floriana-podskarbiego nadwornego koronnego (wcześniej pisarza ziemskiego lwowskiego). Starosta chełmski, nowosielecki, lubomelski i drohowicki. Krajczy, a potem referendarz koronny. Od 1706r. hetman polny, 1717-28 wojewoda podlaski, w ostatnim roku życia bełski. Dwukrotnie posłował do Turcji. Zm. we Lwowie w 1728 roku: pochowany w Rozdole. Ojciec Wacława.

^{x)} Na kresach nazywano tak również niższych oficjalistów dworskich, karbowych i włodarzy, a nawet wójtów.

1773 - 1774 Wacław RZEWUSKI

h. Krzywda, ur. w 1706r. w Siedliszczu. Drugi syn Stanisława Mateusza. Starosta chełmski, nowosielecki, stuleński, świniuchowski, użanowski i romanowski. Od 1736r. wojewoda podolski, 1737 (lub 1753) wołyński, 1756 (1761 lub 1763) krakowski, 1771 (raczej 1777) kasztelan krakowski. W 1730r. marszałek trybunału radomskiego, 1736r. izby poselskiej (por. wykaz), 1737r. trybunału koronnego. Pisarz polny koronny, od 1752r. hetman polny kor. Ufundował (wraz z podsejdkową chełmską Marianną z Radziwińskich Wolską) kościół pijarski w Chełmie. 5.X.1767 - 5.III.1768 obradował sejm nadzwyczajny (Delegacyjny) pod wężem konfederacji generalnej radomskiej, zawiązanej w czerwcu 1767r. W celu jego zastraszania trzech senatorowie i jeden poseł z opozycji wywiezieni zostali przez Smoleńska do Kaługi: wśród uwieczonych był hetman z najmłodszym synem Sewerynem (sejm uchwalił - pod presją ambasadora rosyjskiego Repnina - równouprawnienie dysydentów oraz tzw. prawa kardynalne). Po powrocie z zesłania w 1773r. osiadł na zamku w Siedlcu (wówczas Siedliska), gdzie - po złożeniu buławy - zmarł 27.X.1779r. Pochowany pierwotnie w podziemiach kościoła św. Andrzeja Ap. w Chełmie: w 1880r. prochy jego spoczęły w krypcie kaplicy grobowej na cmentarzu w Kumowie Plebańskim. Był dramaturgiem (tragednie "Żółkiewski" i "Władysław pod Warną" - po raz pierwszy oparte na motywach zaczerpniętych z ojczystej historii), komediopisarzem ("Natręt" i "Dziwak") i poetą (wierszowana rozprawa o poezji pt. "O mowie wierszopiskiej"). Jego wnuk i imiennik znany jako emir Tadž - el - Feher (1785-1831) był romantycznym podróżnikiem i orientalistą: pisali o nim A. Mickiewicz, J. Słowacki i W. Pol.

Hetmani wielcy litewscy

1709(?) - 1730 Ludwik Konstanty

POCIEJ

h. Waga, ur. w 1664r. Od 1701r. (?) kasztelan, 1722r wojewoda wileński. W 1714r marszałek trybunału litewskiego. w 1698r sprowadził z Częstochowy do Włodawy O.O Paulinów, ufundował też dla nich klasztor (1711-17): patrz tablica kamienna z napisem w języku łacińskim na ścianie frontowej budynku podklasztornego.

Hetmani polni koronni

1588 - 1613 Stanisław

ŻÓŁKIEWSKI

h. Lubicz, odtąd wielki (por. wykaz).

1665 (zm.) Stefan

CZARNIECKI

h. Łódzia, ur. w 1599r. Od 1647r. cześnik chełmski, 1655 kasztelan kijowski, 1657 wojewoda ruski, 1664r kijowski. Jego synowiec (bratanek) i imiennik, pisarz koronny, był właścicielem wojsławic.

1706 - 1726 St. Mateusz RZEWUSKI

h. Krzywda: odtąd wielki (por. wykaz).

1752 - 1773 Wacław RZEWUSKI

h. Krzywda: odtąd wielki (por. wykaz).

1774 - 1794 Seweryn RZEWUSKI

h. Krzywda (1743-1811). Trzeci z kolei syn Wacława. Jeden z czołowych targowiczan.

Hetmani polni litewscy

1775 - 1780 Józef SOSNOWSKI

h. Nałęcz. Wcześniej pisarz wielki litewski i rotmistrz. Marszałek izby poselskiej w 1764r. (por. wykaz). Po 1770r wojewoda smoleński, 1775r. po-żocki. zm. w 1784r. Ojciec Ludwika Lubomirskiej, znanej z sosnowieckiego romansu T. Kościuszki.

II. URZĘDY CENTRALNE MIESENATORSKIE

A. URZĘDNIICY O DZIAŁALNOŚCI CIĄGŁEJ

1. Sekretarze wielcy

Było ich dwóch: koronny (powołany w 1504r.) i litewski (za panowania Zygmunta Augusta). Stanowisko to do 1764r. obsadzano wyłącznie duchownymi.

W obowiązkach byli bliscy kanclerzowi. Z urzędu zasiadali w sądach asesorskich i stąd zwali się asesorami urodzonymi.

2. Referendarze

Po parze - w każdej jeden duchowny i jeden świecki - dla Korony (wprowadzeni w 1496r., formalnie 1507) i Litwy (za Zygmunta Augusta).

Urzędowali stale przy dworze, gdzie przyjmowali prośby i skargi od osób prywatnych referując je następnie kanclerzowi i królowi. Od ok. 1600r. stali się urzędnikami sądowymi (tzw. sądy referendarskie: zasiadali też w sądach asesorskich, relacyjnych i sejmowych).

3. Instygatorzy

Pojawili się ok. 1565r. było ich początkowo dwóch, a po 1775r. czterech (nowymi uczyniono dotychczasowych viceinstygatorów).

Najwyżsi prokuratorzy państwa - występowali raczej rzadko, w sprawach szczególnej wagi. W sądach asesorskich mieli głos doradczy, w referendarskim zaś stanowczy.

4. Pisarze wielcy

Ok. 1504r. powołano jednego dla korony, a trzech dla Litwy. W 1764r. ustanowiono po dwóch dla każdego narodu, a w 1775r. podwójono ich liczbę.

Pracowali u boku króla (mianował ich osobiście) i kanclerzy. Precyzowali uchwały i postanowienia, wydawali gotowe dokumenty, sprawowali poselstwa. W sądach asesorskich - gdzie mieli głos stanowczy - opracowywali sentencje wyroków (zwano ich stąd "pisarzami wyroków").

5. Kustosze koronni

Wszedł do hierarchii urzędowej dopiero w 1776r. Strzegł skarbca w Krakowie, gdzie przechowywano insygnia królewskie i najważniejsze dokumenty państwowe - mimo, iż formalnym opiekunem klejnotów koronnych był podskarbi wielki koronny. Stanowisko to obsadzali zawsze kanonicy i prałaci katedry wawelskiej. Na Litwie pojawił się w końcu XVIIw. i zwany był skarbowym.

6. Generał poczmistrz

Zwany też poczmistrzem naczelnym lub generalnym, generalnym poczmistrzem Rzplitej Polskiej, generalnym dyrektorem poczty i pocztmagistrem.

Powołany w 1647r (poczta królewska funkcjonowała od 1558r.). Odrębność pocztową Litwy (poczta od 1649r.) i Prus zniesiono w 1763r. Wszystkich naczelników poczty mianował król.

B. GODNOŚCI CZASOWE

(zamykające się w kadencjach urzędowania władz państwa).

1. Marszałek sejm (izby poselskiej)

Pojawił się ok. 1564r.(?). Wybierany był na pierwszym posiedzeniu sejmów nadzwyczajnych: w XVIIw. obowiązywała jedynosc posłów, później decydowano większością głosów. Stanowisko to obsadzali (początkowo zwyczajowo, a od 1673r. zgodnie z literą prawa) kolejno kandydaci z Wielkopolski, Małopolski i Litwy. Pierwsi oddawali głosy poszowie prowincji, z której miał pochodzić marszałek, po nich przedstawiciele innych województw. Rezultat głosowania ogłaszał marszałek poprzedniego sejmiku, który wręczał nowemu laskę marszałkowską, a od 1669r. przyjmował także jego przysięgę.

Marszałek przewodził obradom, lecz nie kierował dyskusją (z tego powodu bywały chaotyczne) - co najwyżej ją podsumowywał. Mianował sekretarza sejmowego (od 1764r. przysięgłego) prowadzącego dziennik i wyznaczał delegację powiadamiającą senat i króla o otwarciu sesji i wyborze swojej osoby. Początkowo wydział tzw. artykuły marszałkowskie, obowiązujące w miejscu trwania sesji: od XVIIw. zastąpił go w tym marszałek wielki koronny.

Jako wynagrodzenie otrzymywał zwykle od króla - po zakończeniu kadencji - intratne stanowisko, a od schyłku XVII stulecia także gratyfikację ustaloną przez gremium poselskie.

Marszałkowie izby poselskiej

1555, 1556)7, 1558)9, 1563, 1565, 1566, 1575 (na innych sejmach marszałkował de facto) - wg Stanisława Tworka.

1564(?), 1575 (mianował wtedy na elekcji Stefana Batorego królem; jedyny to przypadek w dziejach tego urzędu) - wg Miesieckiego: byłby więc pierwszym marszałkiem w ogóle.

✓ Nikołaj SIENICKI (1521 - 1582), h. Bończa. Urodził się w Siennicy Różanej jako syn Stanisława (poborcy bełskiego i chełmskiego, następnie stolnika ch., później chorążego ch., wreszcie podkomorzego bełskiego) i Barbary z Borzyszwskich (podkomorzanki kononnej i brataniicy prymasa). W latach 1535-37 studiował w Akademii Krakowskiej, 1550-78 poseł ziemi chełmskiej, 1553-78 przywódca stronnictwa egzekucyjnego. Od kalwińskiego synodu rozłamowego w 1565r. występował po stronie arińskiej. Jeden z twórców konfederacji tolerancyjnej warszawskiej w 1573r. W 1577r. refundował w Bończy zbór kalwiński (ariański?: obecnie kościół). Był wybitnym parlamentarzystą i oratorem (ojciec polskiej sztuki krasomówczej), zw. Demostenesem sejmów polskich. Twórca podstaw polskiej terminologii prawnej i politycznej. Opracował pełny zbiór polskich aktów prawnych. Współautor artykułów henrykowskich i projektu utworzenia Trybunału Koronnego. Mistrz i przyjaciel Jana Zamoyskiego: przed nim jeszcze propagował zasadę elekcji viri tim. Zmarł we wsi Pustotew (obecnie Bończa): w miejscowym kościele zachowała się marmurowa płyta nagrobna (renesansowa częściowo wytarta, z herbami Bończa, Hola, Rawicz i Dębno) Mikołaja i jego żony, Barbary z

Konar Słupeckiej, fundowana przez ich syna Jana (starostę tarnogórskiego i sekretarza królewskiego: młodsz, Jakub, odziedziczył Bończę) w końcu XVIw.

1587 ✓ Stanisław UCHAŃSKI

✓ h. Radwan: na konwokacji; pomnik nagrobkowy w kościele uchańskim (krąg Santi Gucciego - ok. 1590 roku.).

1587 i in.(?) ✓ Paweł ORZECHOWSKI

z Dorohuska (1550-1612), h. Rogala. Był trzecim synem Jana (kasztelana chełmskiego) i Barbary. Poza Dorohuskim otrzymał w spadku po nich Turkę i Kamień. Studiował w Poznaniu i Lipsku. Podczaszy, cześnik i (od 1588r.) podkomorzy chełmski oraz starosta suraski. Od 20 roku życia gorliwy wyznawca arianizmu. Ok. 1577r nabył od Heleny Krupskiej włości rejowieckie i Krupę, gdzie wybudował zamek. Doradca Jana Zamoyskiego (jego siostra, Anna, była macochą kanclerza) - szczególnie w sprawach gospodarczych i majątkowych. Konsekwentny kontynuator polityki Mikołaja Siennickiego. Posłował do Henryka Walezego (Paryż), Stefana Batorego (Siedmiogród: ze zjazdu jędrzejewskiego w lutym 1576r.) i Zygmunta wazy (Szwecja). Odegrał istotną rolę przy wprowadzaniu Batorego na tron i utrzymaniu go na nim. W 1587r. (trzecie bezkrólewie) był - jako podczaszy chełmski - centralną postacią stanu rycerskiego, zaś w czasie elekcji Zygmunta III marszałkiem koła antykonwokacyjnego. W latach 1590 - 1601 poseł ziemi chełmskiej na sejm walny. Pochowany prawdopodobnie w arińskim "Groźniku" krynickim.

1628 Jakub SOBIESKI

h. Janina. Starosta krasnostawski, od 1638r wojewoda bełski, następnie ruski, od 1646r kasztelan krakowski. Zm. w 1647r Ojciec Jana III.

1736 Wacław RZEWUSKI

h. Krzywda: VI-VII na sejmie pacyfikacyjnym w Warszawie (ogłoszono tam amnestię dla uczestników antyrosyjskiej i antysaskiej konfederacji generalnej dzikowskiej - popierającej drogą orężną i dyplomatyczną Stanisława Leszczyńskiego - zawiązanej 5.XI.1734r. pod łaską Adama Tarły, zlikwidowanej ostatecznie przez wojska saskie i rosyjskie w 1735r.). Od 1773r. hetman wielki koronny (por. wykaz).

1764 Józef SOSNOWSKI

h. Nałęcz, elekcja St. Augusta Poniatowskiego pod wolą i sejm. Od 1775r. hetman polny litewski (por. wykaz).

x

Ziemia chełmska - formalnie tylko, na przekrobie XV i XVI w. z województwem ruskim (miasto stołeczne - Lwów) połączona - zachowywała samodzielność przejawiającą się przede wszystkim posiadaniem (od XVw.) odrębnego, autonomicznego sejmiku. Zbierał się on w normalnym czasie sejmików powiatowych i nie wysyłał posłów na sejmik generalny, lecz od razu (w liczbie dwóch, a po kreowaniu województwa w 1793r. sześciu) na sejm walny. Samodzielne stanowisko sejmiku i ziemi jako jednostki terytorialno-administracyjnej było prawdopodobnie jedynym tego rodzaju w państwie, albowiem ziemia chełmska nieczym - poza nazwą i brakiem urzędu wojewodzińskiego - nie różniła się od województwa.

Sejmiki ziemskie odbywały się zwykle w Chełmie, znacznie rzadziej w Krasnymstawie (sporadycznie gdzie indziej - np. w 1466 w Wojsławicach) - z tym, że lauda były oblatowane w obu miastach. (Tu też wybierano kandydatów na urząd ziemskie, a później również deputatów na Trybunał Lubelski. Miejscem obrad był kościół farny, a po jego pożarze pijarski.)

2. Marszałek Rady Nieustającej (rządu ustanowionego na sejmie rozbiorowym).

Od 1775r.: z konsyliarzem jako zastępcą oraz sekretarzem Rady.

3. Marszałkowie Trybunału

Najwyższe sądy szlacheckie powstały w Koronie (Piotrków dla Wielkopolski, Lublin dla Małopolski) w 1578r., zaś na Litwie w 1581r.

Marszałek współprzewodniczył obok prezydenta (na Litwie zwanego prezesem) Trybunałowi. Wybierało go (zawsze świecką osobę) spośród siebie gremium sędziowskie w głosowaniu tajnym. W Trybunale Koronnym przewodnictwo obejmowali na zmianę, co rok,

Wielkopolanin i Małopolanin: ten sam mógł być wybrany ponownie (od 1726r.) dopiero po czterech latach.

Prezydent reprezentował duchowieństwo. Urząd ten obejmował zwyczajowo najstarszy z kanoników gnieźnieńskich obecnych w Trybunale.

Przewodniczący Trybunału pełnili funkcje reprezentacyjne, gościli na ucztach sędziów i patronów; z tego powodu marszałkiem obierano magnata. Mieli prawo do honorowej eskorty wojskowej; przed nimi i oznakami ich władzy (łaska lub Krzyż) prezentowano broń i bito w bębny.

Podobny system władzy posiadały Trybunały Skarbowe - Koronny (założony w 1613r., od 1717r. odbywający kadencję w Radomiu i stąd zwany Komisją Radomską - prezydentem bywał któryś z obecnych tam biskupów; wybierano też kierownika kancelarii zwanego regentem) i Litewski.

Marszałkowie Trybunału Koronnego

- 1614 Jan SKASZEWSKI h. Grabie, podkomorzy chełmski.
- 1695 Michał POTOCKI h. Pilawa, starosta krasnostawski.
- 1714 Kazimierz DZUŻEWSKI h. Pobóg, chorąży chełmski^{x)}.
- 1737 Wacław RZEWUSKI h. Krzywda. W 1736r. marszałek izby poselskiej, od 1773r. hetman wielki koronny (por. wykazy).
- 1739 Stanisław SŁUGOCKI h. Jastrzębiec, stolnik chełmski.

Marszałkowie Trybunału Litewskiego

- 1714 Ludwik POCIĘJ h. Waga: hetman wielki litewski (por. wykaz).

Deputata świeckiego (w XVIIIw. dwóch) wybierano na sejmikach deputackich, początkowo na przemian - jednego roku w Chełmie, następnego roku w Haliczu. Po 1611r. obie ziemie wybierały deputatów co roku: chełmska w dniu św. Michała (29.IX.).

Deputata duchownego obierała kapituła katedralna spośród kanoników. Zbierała się dwa razy do roku - w Święto Trzech Króli (6.I.) i w święto Rozesłańców (15.VII.): w herbie miała 12 apostołów.

x) U Niesieckiego figuruje także pod r. 1734 Jan CZAPSKI, h. Beliwa, rzekomy wojewoda chełmski. Ponieważ nie znajdujemy go w wykazie wojewodów chełmińskich, mógł pełnić jakiś pomniejszy urząd w ziemi chełmskiej - przy założeniu, że błąd dotyczy jedynie urzędu a nie terytorium.

C. URZĘDY ZWIĄZANE Z GOSPODARKĄ I FINANSAMI KRAJU

1. Wielkorządca krakowsko - sandomierski, zarządzający dobrami królewskimi w Małopolsce.
2. Śupnik - przełożony i zarządca kopalń.

W komisjach sejmowych działali mianowani doraźnie przez sejm lub króla urzędnicy czasowi - komisarze, lustratorzy, rewizorzy, delegaci, legaci i deputaci (wszyscy z zastępcami). Byli także lustratorzy oraz rewizorzy starostw i dóbr królewskich, ceł i przepraw, dróg, grobli i mostów: pozostawili po sobie cenne opisy, taryfy i inwentarze.

III. URZĘDY DWORSKIE

A. URZĘDNI CY NADWORNI (należący do bezpośredniej obsługi króla).

1. urzędnicy stołu królewskiego: kuchmistrz, stolnik, podstoli, krajczy, cześnik, podczaszcy - od 1569r. także na Litwie - z piwniczym, który w Koronie był niższym funkcjonariuszem dworu.

2. Reprezentanci królewskiego majestatu: chorąży, miecznik, koniuszy, podkoniuszy, kowczy, podkowczy (koronni i litewscy - z tytułem "wielki": w XVII w. stali się urzędnikami honorowymi - funkcje ich spełniali odtąd urzędnicy "nadworni").

B. URZĘDNI CY DWORU (zajmujący się administracją i kierowaniem dworu monarszego).

Poza nie zawsze obecnym marszałkiem nadwornym byli to: podkomorzy, kozłniczy, szambelan (pojawił się za Stanisława Augusta i wyparł całkowicie podkomorzego), prywatny sekretarz króla, kapelan, szafarz, spiżarny, piwniczny, woźniczy, pułkownik rot dworskich, komendant harcerzy lub drabantów (gardii królewskiej). Występowali też lekarze, chirurdzy i tłumacze -

głównie języków wschodnich (tureckiego, perskiego i arabskiego): łacinę powszechnie, a zachodnioeuropejskie języki na ogół znano.

Osobny dwór - z analogicznymi jak królewski urzędami - miała królowa (znaczniejszych nie mogli obsadzać cudzoziemcy), lecz odsuwany był on od spraw politycznych i państwowych (dotyczyło to szczególnie dam dworskich). Marszałek dworu, zwany był ochmistrem (zawsze senator), przełożona dam dworu i służby żeńskiej ochmistrzynią (zawsze żona jednego z senatorów). Do hierarchii państwowej zaliczani byli ponadto kanclerz dworu królowej (duchowny, przeważnie prałat) i sekretarz: pozostałych traktować należy jako prywatnych.

**Kerb Ziemi
Chełmskiej**

**Kerb województwa
Ruskiego**

Pieczęć Ziemi Chełmskiej
(z dokumentu z 1674 r.
w Woj. Archiwum w Lublinie)

Pieczęć Chełma z 1686 (Zbiory
Przedświeckich w Warszawie)

Herb Archi-Kapituły
Gnieźnieńskiej

Herb Archikapituły
Lwowskiej

Herb Kapituły
Chełmskiej

PARAFIE I KLASZTORY W DIECEZJI CHEŁMSKIEJ
LACIŃSKIEJ W 1772 R.

43 Wizna 2	42 Warszawa 2	41 Czersk 2	58 Piaski 2	57 Brest Litew. 2	38 Plock 2	54 Rawa 2	55 Sochaczew 2	40 Gostynin 2	30 Sandomierz 2	31 Stardub 2	33 Potock 2									
44 Wyszogrod 2	6 Luda 2	5 Ostrowna 2	4 Wilno 2	3 Poznan 6	1 Krahow 6	2 Zator Oswiecim 2	9 Sandomierz 2	35 Nowogrod 2	21 Kijow 2	36 Stonim 2	37 Wielkowsk 2									
45 Zakroczym 2	7 Witkowo 2	alternata					23 Lwow 2	30 Wilebsk 2	38 Stonim 2	23 Lwow 2	37 Wielkowsk 2									
46 Ciechanow 2	8 Brastaw 2	10 Kalisz 2	24 Przemysl 2	25 Sanok 2	26 Halicz 6	32 Lublin 3	34 Belz 4	39 Miedzi 2	24 Przemysl 2	40 Orsza 2	60 Miedzi 2									
47 Tomza 2	11 Troki 2	12 Grodno 2	27 Chelm 2	28 Wolya 6	64 Miedzi 2	65 Mozyz 2	62 Rzeszyca 2	66 Rzeszyca 2	25 Sanok 2	32 Lublin 3	67 Inflanty 6									
48 Rozan 2	13 Kowno 2	14 Upita 2	29 Podole 6	68 Czarnoscow 6	68 Czarnoscow 6				26 Halicz 6	60 Miedzi 2	68 Czarnoscow 6									
49 Liw 2	15 Sieradz 4	16 Zmudz 2							27 Chelm 2	64 Miedzi 2										
50 Nor 2	18 Malberg 2								28 Wolya 6	65 Mozyz 2										
51 Drohiczyn 2									29 Podole 6	62 Rzeszyca 2										
52 Bielak 2									16 Wielon 2	69 Bracław 6										
53 Mielnik 2										67 Inflanty 6										
54 Pomezze 2										68 Czarnoscow 6										
<table border="0"> <tr> <td style="width: 20%;">Deputacja do składu konstytucyjnego</td> <td style="width: 20%; text-align: center;">MARSZAŁEK SEJMOWY.</td> <td style="width: 20%;">Deputacja do składu konstytucyjnego</td> </tr> <tr> <td></td> <td style="text-align: center;">□</td> <td></td> </tr> <tr> <td></td> <td style="text-align: center;">sekretarz sejmowy</td> <td></td> </tr> </table>												Deputacja do składu konstytucyjnego	MARSZAŁEK SEJMOWY.	Deputacja do składu konstytucyjnego		□			sekretarz sejmowy	
Deputacja do składu konstytucyjnego	MARSZAŁEK SEJMOWY.	Deputacja do składu konstytucyjnego																		
	□																			
	sekretarz sejmowy																			
22 Inowroclaw 2	20 Dobrzyca 2	17 Zgoczyna 4	16 Wielon 2	14 Brzezina 3																

4. Plan izby poselskiej przed 1764 r.

Urządnicy wsielcy i nadzworn		Urządnicy wsielcy i nadzworn	
karani		Nowocy	
17 Kujaw 0	12 Inowroclaw 2	1 A. P. Golezinski	2 A. Lwowski
3 17 Lipina 0	13 Ruda 2	4 B. Kujawski	3 B. Krakowski
10 3 wina 0	14 23 Mazowze 0	7 B. Plocki	5 B. Wileński
1 8 Kujaw 0	25 Rawa 0	8 B. Warmiński	6 B. Poznanski
1 10 10 0	26 Kujaw 0	9 B. Łocki	10 K. Krakowski
1 14 14 0	27 Chelmno 0	10 B. Przemyski	19 W. Krakowski
1 20 20 0	28 Malbork 0	11 B. Żmudzki	20 W. Poznanski
1 25 25 0	29 Malbork 0	12 B. Chelmiński	21 W. Wileński
1 30 30 0	30 27 Chelmno 0	13 B. Chafński	22 W. Sandomierski
1 35 35 0	31 Pomezze 0	14 B. Kijowski	23 K. Wileński
1 40 40 0	32 Chelmno 0	15 B. Kamieniecki	24 W. Kaliski
1 45 45 0	33 28 Malbork 0	16 B. Inflancki	28 W. Sieradzki
1 50 50 0	34 29 Malbork 0	18 B. Inflancki	29 W. Łeczycki
1 55 55 0	35 30 27 Chelmno 0	18 B. Inflancki	30 W. Brzeski Kuj.
1 60 60 0	36 31 Pomezze 0	16 K. Smoleński	31 W. Kijowski
1 65 65 0	37 32 Chelmno 0	17 B. Smoleński	32 W. Inowroclawski
1 70 70 0	38 33 28 Malbork 0	38 W. Potocki	33 W. Ruzki
1 75 75 0	39 34 29 Malbork 0	40 W. Nowogrodzki	34 W. Welyński
1 80 80 0	40 35 30 27 Chelmno 0	42 W. Wilebski	35 W. Podolski
1 85 85 0	41 36 31 Pomezze 0	43 W. Mazowiecki	37 W. Lubelski
1 90 90 0	42 37 32 Chelmno 0	45 W. Ruzki	39 W. Bełski
1 95 95 0	43 38 33 28 Malbork 0	46 W. Brzaski Lit.	41 W. Plocki
1 100 100 0	44 39 34 29 Malbork 0	48 W. Mazowiecki	44 W. Podlaski
1 105 105 0	45 40 35 30 27 Chelmno 0	49 W. Malborski	47 W. Chelmiński
1 110 110 0	46 41 36 31 Pomezze 0	50 W. Bracławski	54 W. Czornichowski
1 115 115 0	47 42 37 32 Chelmno 0	51 W. Pomorski	55 K. Poznanski
1 120 120 0	48 43 38 33 28 Malbork 0	52 W. Miński	56 K. Sandomierski
1 125 125 0	49 44 39 34 29 Malbork 0	53 W. Inflancki	57 K. Kaliski
1 130 130 0	50 45 40 35 30 27 Chelmno 0	60 K. Sieradzki	58 K. Wajnicki
1 135 135 0	51 46 41 36 31 Pomezze 0	62 K. Żmudzki	59 K. Gnieznowski
1 140 140 0	52 47 42 37 32 Chelmno 0	63 K. Smoleński	61 K. Łeczycki
1 145 145 0	53 48 43 38 33 28 Malbork 0	71 K. Potocki	62 K. Brzeski Kuj.
1 150 150 0	54 49 44 39 34 29 Malbork 0	73 K. Nowogrodzki	64 K. Kijowski
1 155 155 0	55 50 45 40 35 30 27 Chelmno 0	74 K. Plocki	65 K. Inowroclawski
1 160 160 0	56 51 46 41 36 31 Pomezze 0	75 K. Wilebski	66 K. Lwowski
1 165 165 0	57 52 47 42 37 32 Chelmno 0	78 K. Ruzki	67 K. Welyński
1 170 170 0	58 53 48 43 38 33 28 Malbork 0	79 K. Brzaski Lit.	69 K. Kamieniecki
1 175 175 0	59 54 49 44 39 34 29 Malbork 0	80 K. Chelmiński	70 K. Lubelski
1 180 180 0	60 55 50 45 40 35 30 27 Chelmno 0	81 K. Miścisławski	72 K. Bełski
1 185 185 0	61 56 51 46 41 36 31 Pomezze 0	82 K. Elbląski	76 K. Czarki
1 190 190 0	62 57 52 47 42 37 32 Chelmno 0	84 K. Gdansk	77 K. Podlaski
1 195 195 0	63 58 53 48 43 38 33 28 Malbork 0	85 K. Miński	83 K. Bracławski
1 200 200 0	64 59 54 49 44 39 34 29 Malbork 0		86 K. Inflancki
1 205 205 0	65 60 55 50 45 40 35 30 27 Chelmno 0		87 K. Czornichowski
1 210 210 0	66 61 56 51 46 41 36 31 Pomezze 0		

MINISTROWIE

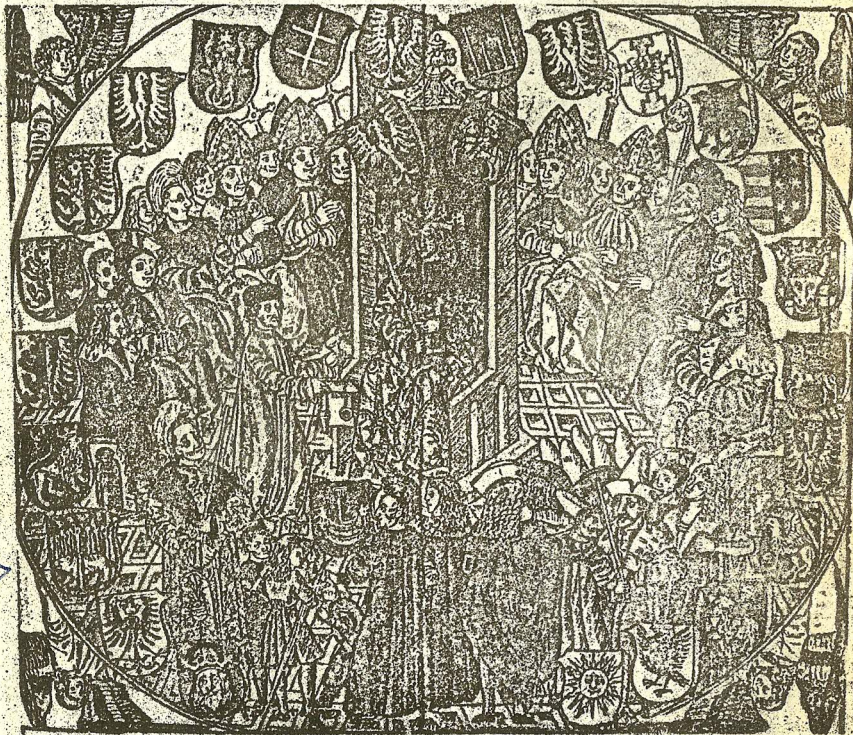
- 0 Minister stanu
- 1 Podkanclerzy
- 2 Kanclerz wielki
- 3 Kanclerz wielki
- 4 Kanclerz wielki
- 5 Kanclerz wielki
- 6 Kanclerz wielki
- 7 Kanclerz wielki
- 8 Kanclerz wielki
- 9 Kanclerz wielki
- 10 Litownicy

- P. Prymas
- A. arcybiskup
- B. biskup
- W. wojewoda
- S. starosta
- K. kasztelan

5. Plan izby senatorskiej przed 1764 r.

BIBLIOGRAFIA SELEKTYWNA

1. Bogorucki M., Sejm i sejmiki szlacheckie, Warszawa 1972.
2. Encyklopedia katolicka TN KUL, T.III pod red. H. Lukaszuka, L. Bienkowskiego i F. Gryglewicza, Lublin 1985.
3. Gloger Z., Encyklopedia staropolska ilustrowana, Warszawa 1978.
4. Góralski Z., Urzędy i godności w dawnej Polsce, W-wa 1955.
5. Herbarz Polski, Aspra Niesieckiego S.J. Powiększony dodatkiem..., szczególnie T.I, WaiP Reprint (z wydania lipciańskiego 1839-1846), W-wa 1979.
6. Kłoczowski J., Kościół katolicki w świecie i w Polsce. Szkice historyczne, Katowice 1986.
7. Tenże, Z dziejów Kościoła katolickiego, Warszawa 1982.
8. Ziemia Chełmska (materiały z sesji naukowej historyków odbytej w Chełmie 21 czerwca 1959r.), Lublin 1961.

Wyobrażenie Senatu
polskiego — drzeworyt
barwny ze Statutu
Łaskiego z 1506 roku

SPIS TREŚCI

Wstęp	1
Sejmiki i Sejm Walny	2
I. Urzędy senatorskie	5
A. Biskupi	5
Biskupi ordynariusze chełmscy /wykaz/	10
Biskupi pomocniczy /wykaz/	16
B. Kasztelanowie	17
Kasztelanowie chełmscy /wykaz niepełny/	20
C. Urzędy ministerialne	22
1. Marszałkowie	22
2. Kancjerze / z wykazem niepełnym/	23
3. Podskarbiowie / z wykazem cząstkowym/	24
4. Hetmani	25
Inne urzędy i godności wojskowe	26
Wykaz cząstkowy hetmanów	26
II. Urzędy centralne niesenatorskie	29
A. Urzędnicy o działalności ciągłej /1-6/	29
B. Godności czasowe	30
1. Marszałkowie izby poselskiej /z wykazem cząstkowym/	31
2. Marszałek Rady Nieustającej	33
C. Urzędy związane z gospodarką i finansami kraju /1-2 etc./	35
III. Urzędy dworskie	35
A. Urzędnicy nadworni /1-2/	35
B. Urzędnicy dworu	35
Plan izby poselskiej	39
Plan izby senatorskiej	40
Wyobrażenie senatu	41
Bibliografia	42
Spis treści	43

